

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ

Α' ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ «ΣΥΝΕΙΣΑΚΤΩΝ» ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΚΑΙ ΚΥΠΡΩ (ΠΕΡΙ ΤΟ 1400)

Οὐδὲν ἐκκλητικὸν ἢ περιεργον ὅτι ἡ περὶ τὸ 1400 καὶ μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐποχῆ, τὴν ὁποίαν περίπου καλύπτει διὰ τῆς ζωῆς του (1350 ; - 1432 ;) ὁ ἐκ τῶν τελευταίων μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἰωσήφ Βρυέννιος¹, εἶναι ἐποχῆ ἐκλύσεως καὶ καταπτώσεως τῶν ἠθῶν. Ἀδροτάτην εἰκόνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, Κρήτη καὶ Κύπρῳ ἠθικῆς καταπτώσεως τῆς ἑλληνικῆς (ἀλλὰ καὶ τῆς φραγκικῆς) κοινωνίας ἔδωκεν οὗτος εἰς διαφόρους τοῦ συγγραφέως, μαστιγῶνων τοὺς συγχρόνους του² ὡς δεισιδαίμονας, παραβάτας τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ δὴ τῶν περὶ τὴν οἰκογένειαν. Μεταξὺ αὐτῶν, φυσικώτατον εἶναι, ὁ ἔλεγχος ν' ἀπευθύνεται πρωτίτως πρὸς τοὺς κληρικούς, ἐγγάμους τε καὶ ἀγάμους.

Τὰ αἷτια τῆς διαφθορᾶς οἷαν παρουσιάζει αὐτὴν ὁ Βρυέννιος εἶναι ποικίλα. Ὡς πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν πρέπει νὰ παρορατῆ ἡ κατάπτωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, περιορισθέντος ἰδίᾳ εἰς αὐτὴν καὶ μικρὰν περὶ αὐτὴν περιοχὴν, οὐχὶ πάντοτε ἀσφαλῆ, καὶ εἷς τινὰς νήσους, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ ἐγγύζοντος τέλους. Οἱ ἰδιῶται ἔζων πλέον δι' αὐτούς, τὸ κράτος ἦτο πτωχόν, τὰ τεῖχη κατέρρεον, ἀλλ' οἱ δυνατοὶ φκοδόμουν τριωρόφους οἰκίας. Οἱ μοναχοὶ ἐξησφάλιζον περισσότερα τῶν δύο «ἀδελφάτων», διὰ ν' ἀυξάνουν τὰ εἰσοδήματά των, οἱ ἔγγαμοι κληρικοὶ δὲν ἦσαν ὑπόδειγμα ζωῆς. Ἡ ἀπιστία, ἡ ἀσυνειδησία καὶ ἡ ἐλαφρότης δὲν ἦσαν πράγματα σπάνια. Ἡ τουρκικὴ λαίλαψ ἐσάρωνεν ἤδη μίαν κατάστασιν ἡ ὁποία εἶχεν ὠρι-

¹ Περὶ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ἐποχῆς του πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ, ἐν Ἀθήναις 1947, 8^ο, σσ. 148, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν νεωτέρων δημοσιευμάτων ὄρα κυρίως Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ Βρυέννιου ἀνέκδοτα ἔργα κρητικά, ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 130 - 154.

² Πρβλ. τὰς συγγραφαὶς τοῦ Βρυέννιου : α') Λόγος ἐξιτήριος πρὸς τοὺς Κρητάς Γ', 1784, σσ. 36 ἐξ., ἰδίᾳ σσ. 40 - 46. β') Κεφαλαίων ἐπιτάκις ἐπὶ τὸ ΛΘ' Περὶ κρειττόνων ἐθῶν, Ἔργα Γ', 1784, 105 - 109. Κεφ. ΜΖ' Τίνες αἷτια τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν, αὐτόθι, σσ. 119 - 123. γ') Λόγος Γ' εἰς τὴν μεγάλην Παρασκευὴν, Ἔργα Β', 1768, σσ. 244 - 272 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

μάσει. Πολλοὶ ἔφευγον εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀποσύροντες καὶ τὰ ἀγαθὰ των, διὰ νὰ λείψουν ἀπὸ τὰς εὐθύναις καὶ τοὺς κινδύνους. Ὅσοι συνεζήτουν περὶ τῶν μέσων τῆς ἀνορθώσεως — ἀνθρωπισταὶ νέου τύπου ἢ καλόγηροι εὐσεβεῖς τῆς παλαιᾶς σχολῆς — δὲν ἠδύνατο οὔτε νὰ συμφωνήσουν, οὔτε νὰ εὗρουν φάρμακον. Αἱ πωλήσεις, παραχωρήσεις ἐδαφῶν εἰς τοὺς ξένους, ἢ ὑποτελείαι εἰς τοὺς Τούρκους, ἢ οἰκονομικὴ ἐξάρτησις ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἢ ἐπαιτεία ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἢ πτωχεία καὶ ἡ ἀδυναμία δὲν ἦσαν κλίμα κατάλληλον διὰ ν' ἀνθήσῃ ἡ ἀρετὴ. Ὑπῆρχε πάντως ἡ συναίσθησις τοῦ πταίσματος.

Εἰς τὰς δύο μεγαλονήσους ἡ κατάστασις ἦτο διάφορος, διότι ἡ Κύπρος ἦτο μακρὰν καὶ τῆς Βασιλευούσης καὶ τῆς δυνατοῦτος συνεχῶν ἐπαναστάσεων, ἐνῶ ἡ Κρήτη συνεχῶς ἀντέδρα κατὰ τῶν κατακτητῶν καὶ εὐρίσκειτο πλησιέστερον πρὸς τὴν Πόλιν παρὰ τὴν Ἑνετίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ἦτο διάφορος ἐπίσης, καθὼς ἡ μὲν Κύπρος¹ εἶχεν ἐπισκόπους « ὀρθοδόξους », ὑποτεταγμένους εἰς τοὺς φραγκεπισκόπους τῆς ἀναγκαστικῶς, ἐνῶ ἡ Κρήτη δὲν εἶχε μὲν τὸ παράπαν ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία τῆς ἐξηγητᾶτο εὐθὺ ἐκ τοῦ οἴκου. Πατριαρχεῖου, ἀσκοῦντος ἄμεσον ἐπ' αὐτῆς ἐπιτροπὴν. Προκειμένου περὶ τῆς Κύπρου ἐκεῖ ἐγίνοντο ἀπλῶς δεκτοὶ οἱ πατριαρχικοὶ ἱερεῖς. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς συστάσεως τὰ πράγματα διέφερον, διότι εἰς Κρήτην τὸ ἑλληνικὸν ἀρχοντολόγιον (ὀρθόδοξον) ἦτο ἰσχυρόν, πλεῖστοι δὲ ὅσοι Φράγκοι εἶχον ἐξορθοδοξισθῆ (καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξηλληνίσθησαν). Πάλιν ἀπὸ ἀπόψεως χαρακτῆρος οἱ Κύπριοι ἦσαν πάντοτε εὐεπιφορώτεροι πρὸς τὰς σαρκικὰς ἁμαρτίας — λόγῳ τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεινιάσεως τῶν Ἀράβων — ἀπὸ τοὺς Κρήτας, τῶν ὁποίων ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς ἔορεπε πρὸς τὴν ἀταξίαν ἀλλ' ὁ γεωργικὸς ἦτο φύσει συντηρητικός.

Ὅμως κοινὴ ἦτο ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀπαιδευσία. Ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς ἄλλα μῆματα τοῦ δουλεύσαντος ἔθνους αἱ δύο μεγαλόνησοι — προπορευομένης ἀληθῶς τῆς Κρήτης — ἔθρυσαν πλῆθος λογίων ἀνδρῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τὰ μοναστήριά των ἐγένοντο φροντιστήρια γραμμάτων καὶ παιδείσεως, ἀλλ' ἡ παιδεία αὕτη δὲν ἦτο ἀσφαλῶς λαϊκὴ καὶ ὁ μέγας ὄχλος τῶν βιλλάνων-παροίκων, χωρικῶν προσκεκολλημένων εἰς τὰ κτήματα τῶν ἀρχόντων (φρουδαρχῶν), ἔμενεν ἀμαθής, δεισιδαίμων καὶ ἀπληροφόρητος. Μέγας ἀριθμὸς ἱερέων (διὰ τὴν Κρήτην περὶ τὰς 2000!) δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὅλος τὴν αὐτὴν γραμματικὴν, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν παρασκευὴν. Ἐπομένως ἀντὶ ὁδηγοῦ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἦτο ὑπόδειγμα τῶν

¹ Τὰ περὶ Κύπρου κείμενα τοῦ Βρυεννίου εἶναι κυρίως δύο : α') Μελέτη τῆς τῶν Κυπρίων πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μελετηθείσης ἐνώσεως, Β', 1768, σσ. 1 - 25 καὶ β') ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βρ. Ἰωάννη τῷ Συριανῷ, ἣν τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσεν ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ. 133 - 137.

κακιῶν τοῦ πλήθους. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ εἴσοδος εἰς τὸν κλῆρον ἢ ἡ κατάταξις εἰς μοναστήριον ὕψωνε τὸν κληρικὸν ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν χωρικῶν εἰς ἄλλην τινὰ τάξιν, ἀπηλλαγμένην στρατεύσεως (ἀγγρασιῶν θαλάσσης!) καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων, καὶ ἐξασφάλιζεν εἰς αὐτὸν τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐπόμενον λοιπὸν ὅτι ἐπεδίωκον τὴν τοιαύτην διαφοροποίησιν, οὐχὶ ἐκ λόγων εὐσεβείας ἀλλ' ἐξ ὑπολογισμοῦ, πλεῖστοι ὅσοι ἀπαράσκειοι καὶ ἀνίκανοι νὰ δαμάσουν τὰ πάθη των. Οὕτως αἱ κακαὶ ἕξεις τῆς ἐποχῆς παρηκολούθουν αὐτοὺς καὶ ὡς κληρικούς καὶ ὡς μοναχοὺς. Καὶ οἱ μὲν τοῦ κλήρου (ιερεῖς, διάκονοι, ἔγγαμοι) ἔκτος τῆς νομίμου συζύγου αὐτῶν συνετήρουν παλλακάς, ἀποθησκούσης τῆς συζύγου — παρὰ πάντα ἱερὸν κανόνα — ἐλάμβανον δευτέραν σύζυγον¹, πρὸ δὲ τῆς χειροτονίας αὐτῶν διῆγον βίον οὐχὶ ἀνεπίληπτον (ἐγνώριζον τὴν γυναῖκα γενικῶς ἢ ἐγνώριζον πρὸ τοῦ γάμου των τὴν σύζυγόν των). Οἱ δὲ χωροεπίσκοποι τῆς Κύπρου, οἱ ἱερομόναχοι καὶ μονασταὶ τῶν Νήσων συνετήρουν παλλακίδας ὑπὸ τὸν τύπον τῶν *συνεισάκτων*, συνήθη ἀνὰ τοὺς αἰῶνας εἰς τοὺς « ἀγάμους » κληρικούς², δηλονότι τὰς περιποιουμένας αὐτοὺς γυναῖκας, προφάσει μὲν ἀσκήσεως, διὰ τῆς κατανικήσεως τοῦ πειρασμοῦ, πράγματι δὲ διὰ τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκ τοῦ γάμου ἑλλείψεων! Ὑπῆρχον παραδείγματα καὶ τεκνογονίας νόθων ἐκ τῶν συνεισάκτων κ.ἄ. σκανδάλων, καθὼς μοναστριῶν συζουσῶν μετὰ μοναχῶν!³ Ταῦτα πάντα δὲν ἐγίνοντο φυσικὰ αἰτία οἰκοδομῆς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἔβλε-

¹ Καὶ ἐν Κρήτῃ, λόγῳ τῆς ἐνοκηψάσης πανώλους (1588) κληρικοί τινες ἦλθον εἰς δευτέρον γάμον παρὰ τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους συνεχώρησε Μελέτιος ὁ Πηγᾶς δι' ἐγκυκλίου του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1596) ὅτε ἐπίτροπος ἦτο τοῦ οἴκου. Θρόνου. Πρβλ. Ἄγαθ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, ἰδία τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 κείμενον ἐν σσ. 30-33.

² Πρβλ. τὸν λόγον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάκτους, Migne, PG, XLVII, 495-514 (Νέα ἔκδοσις εἰς τὴν Collection G. Budé ὑπὸ J. Dumortier, Les cohabitations suspects..., Paris 1955, πρβλ. Κυριακὴν Μαμώνη, Ἀθηνα ΝΘ', 1955 305-308). Πρβλ. ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ Χρυσοστόμου, Περὶ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀνδράσιν, Migne, ἐνθ' ἀνωτ., 513-532.

³ Πρβλ. Β', σ. 8: « Τὸ δὲ τοὺς προφανῶς διαμοῦντας χειροτονεῖν καὶ τοὺς μετὰ τὴν χειροτονίαν εἰς συνοικεσίον δευτέρον ἐρχομένους, καὶ τοὺς παιδοποιούντας μετὰ πορνῶν καὶ συνεισάκτων ἀναφανδὸν παραδέχεσθαι πάντας καὶ τοῦτοις συλλειτουργεῖν, οὗ τυραννόμενοι πρὸς ἄλλα θέλοντες οἴκοθεν πρᾶττουσιν· ὅθεν οὐδεὶς τῶν ἱερᾶσθαι λαχόντων ἐστὶ παρ' αὐτοῖς ὅς καὶ μὴ παλλακάς ἐκ τοῦ φανεροῦ κέκτηται καὶ ζώσης αὐτῷ τῆς νομίμου (!), καὶ θανούσης μᾶλλον, καὶ πρὸ τοῦ συναφθῆναι αὐτῇ. Καὶ οὗτοι πάντες ἱερούργοι καὶ τοῖς ἐπισκόποις συλλειτουργοί· τὸ δὲ αἴτιον ὅτι καὶ οἱ ἐπίσκοποι τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ὁδὸν διήλθον, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὑπέκλυαν πάθει »! Ἐκ τοῦ φοβεροῦ τούτου χωρίου φαίνεται ὅτι ἡ ἠθικὴ κατάστασις εἰς Κρήτην, διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἔμμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ οἴκου. Θρόνου, ἦτο ἀπείρως καλυτέρα, διότι ἐκεῖ τὰ κρούσματα ἦσαν σποραδικά.

πον τούς πνευματικούς των ταγούς οὐ μόνον πωλοῦντας τὰ μυστήρια (ἔξομολόγησιν· ἄφεσιν· μετάληψιν) ἀλλὰ καὶ προσηλωμένους πρὸς τὴν σάρκα τῆς ὁποίας ὑπετίθετο ὅτι εἶχον χωρισθῆ διὰ τοῦ ἀγγελικοῦ σχήματος¹.

Καὶ περὶ μὲν τῆς Κύπρου δὲν θέλω πολυπραγμονήσει. Τὸ 1412, ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος ἠναγκάσθη νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἐκεῖ κατάστασιν διὰ μελανῶν χρωμάτων, διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἔνωσιν τῆς ὑπὸ τοὺς Φράγκους ἐπηρεαζομένης Ἑλληνικῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον, δι' ἣν ἀναγνώρισιν καὶ ἔνωσιν εἶχε σταλῆ τοποτηρητῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκεῖ κατὰ τὰ ἔτη 1405 - 1406 καὶ εἶχε προστῆ πρὸς τοῦτο συγκληθείσης συνόδου. Διὰ γενικωτέρους ἐθνικούς καὶ θρησκευτικούς λόγους, ἄμεσον σχέσιν ἔχοντας πρὸς τὴν ἐν Κρήτῃ, Ρόδῳ κλπ. νήσοις κατάστασιν, ἠρνήθη νὰ συγκοινωνήσῃ καὶ συμφορέσῃ μετὰ τῶν ὑποτεταγμένων χωροεπισκόπων καὶ τοῦ ἄλλου ἑλληνικοῦ κλήρου τοῦ ὠρκισμένου εἰς τὸν πάπαν, ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἐπίμεμπτον διαγωγὴν αὐτῶν, συντηρούντων παλλακίδας, διγαμοῦντων, συζώντων μετὰ συνεισάκτων, ἐχόντων νόθα κ.ἄ. κακὰ. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῆς Κύπρου ἦτο δυνατόν νὰ φέρῃ παράλυσιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κρήτης (κ.ἄ. νήσων), διὰ τοῦ γενικοῦ λατινισμοῦ, ἀναγνωρίσεως δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων ἱερέων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Δύσεως ἀντὶ τοῦ οἴκου· πατριάρχου².

Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅμως αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν ἀκολασίαν τοῦ κλήρου εἰδήσεις δὲν προέρχονται μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπιτιμητὰς αὐτοῦ κληρικούς τοῦ πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἐνετικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι μᾶς δίδουν μελανὴν εἰκόνα τῆς καθ' ὅλην περίου τὴν ἐνετοκρατίαν ἠθικῆς καταπτώσεως αὐτοῦ. Μολονότι εἶναι ἡ ἐκθεσις αὕτη μεταγετεστέρα, θὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ ὅτι τὴν 17ην Ἀπριλίου 1589 εἰς μίαν *Relazione* του ὁ Ἑνετὸς προβλεπτῆς *Zuane Mocenigo* λέγει ὅτι οἱ Κρητῆς ἱερεῖς « πωλοῦν τὴν ἔξομολόγησιν καὶ τὴν θεῖαν μετάληψιν εἰς τοὺς ἔξομολογουμένους... Πολλοὶ δὲ ἱερεῖς, τῶν ὁποίων αἱ σύζυγοι ἀποθνήσκουν, φανερὰ διατηροῦν παλλακίδας καὶ διὰ τῆς ἀκολάστου αὐτῶν ζωῆς, χαρτοπαίζοντες, βλασφημοῦντες καὶ μεθυσκόμενοι προκαλοῦν κοινωνικὸν σκάνδαλον καὶ δίδουν τὸ κακὸν παράδειγμα ἀντὶ τῆς σεμνῆς καὶ χρηστοθήτους ζωῆς »³.

¹ Κανονικῶς αἱ μοναὶ ἦσαν ἄβατοι εἰς γυναῖκας, ἡ δὲ Νεΐλου Τυπικὴ Διάταξις τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ (1210) οὐδὲ ἐλεημοσύνας ἐπέτρεπεν εἰς τὰς γυναῖκας: « *εἰ μὴ τις ἴσως εἶη γυνή· ταῦται γὰρ οὐ μεταδοτέον, οὐ μισοῦντες τὸ συγγενές, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν ἐκείθεν βλάβην ὑφορώμενοι, ὡς μὴ συνθηθείας κρατούσης, πυκνότερον τῶ πνλῶνι παραβάλειν αὐτάς καὶ κακῶν αἰτίας μάλλον ἢ ἀγαθῶν τοῖς ἀδελφοῖς εὐδρίσκεσθαι* » (ἐκδοσις Μενάρδου), ἐν Πειραιεὶ 1929, σ. 96 (§ ριη' - ριθ').

² Καὶ ἐὰν δὲν τὸ λέγῃ καθαρὰ ὁ Βρυέννιος, ἡμεῖς σήμερον ἐννοοῦμεν πῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸν ἐξιταλισμὸν τῶν νησιωτῶν, ἀφοῦ οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ἦσαν καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως!

³ Στεργίου Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, Ι, Ἡράκλειον

«*Ὅτι μοναστριαῖς ἀνέδην* (= φανερά) *συνοικοῦσιν οἱ παρθενίαν ἐπαγγειλάμενοι μοναχοὶ*»¹ ὑπῆρξεν ἡ κατηγορία τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ὁ Βρυένιος κατὰ τινῶν τῶν συμμοναστῶν του. Τοῦτο δ' ἐγένετο αἰτία καταδιώξεώς του καὶ ἐξώσεως ἐκ Κρήτης. Οἱ διατηροῦντες τὰς συνεισάκτους κατηγγέλθησαν εἰς τὸ οἶκουμ. πατριαρχεῖον καὶ καθηρέθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Νομοτύπως αἱ ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχείου δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἐν Κρήτῃ ἰσχὴν ἐπίσημον, τῆς ἐνετικῆς ἐξουσίας ἀναγνωρίζουσης μόνην τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐν Χάνδακι Ἑλληνοῦ πρωτοπαπᾶ· ἀλλ' οὗτος δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ καθαιρῇ τινα. Ἦγνόησαν λοιπὸν τὰς ἀποφάσεις τῶν νομίμων προϋσταμένων τῶν ἐκκλησιαστικῶν οἱ πταισται, ἐξηκολούθησαν ἱεροπρακτοῦντες καὶ συμφοροῦντες μετὰ τῶν ὑγιαίνοντων. Ὁ Βρυένιος καὶ ἀναχωρῶν ἐκ Κρήτης παρήγγελλεν εἰς τοὺς τελευταίους «*τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μὴ συγκοινωνῆτε*»², προκαλῶν σχίσμα μετὰ τῶν ἀκολάστον κληρικῶν. Οἱ καθαιρεθέντες, τοὺς ὁποίους πιθανώτατα ὁ ἴδιος εἶχεν ἀναφέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἔμειναν ἀδρανεῖς. Τὸν κατήγγειλαν εἰς τὰς ἐνετικὰς ἀρχὰς Κρήτης, ὡς δρῶντα πολιτικῶς κατὰ τῆς Γαληνοτάτης, ἐπροκάλεσαν τὴν δίωξίν του, ἐπτάμηνον φυλάκισιν καὶ κατόπιν ἐξορίαν³. Οὕτω μετὰ εἰκοσαετῆ βίον — ἀγῶνα μᾶλλον διατηρήσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ μεγαλονήσῳ — ὁ διδάσκαλος ἠναγκάσθη νὰ ἀπάρῃ ἐκεῖθεν καταλιμπάνων τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἐτάχθη. Πρὶν φύγῃ συνέταξε καὶ διένειμε τὸν ἕξι τῆριον λόγον του εἰς τὸν ὁποῖον εἶπε τὰ πράγματα μόνον ἐκεῖνα ὅσα ἠδύναντο νὰ λεχθοῦν εἰς τὴν ἐνετοκρατουμένην Κρήτην, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὴν Βασιλεύουσαν, ἀναλαβὼν ὑπηρεσίαν εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας⁴ καὶ διαμένων πλέον ἀσφαλῆς καὶ τιμώμενος εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου, ἔλυσεν τὴν γλῶσσαν του καὶ ἔγραψε τὰ πράγματα καθαρὰ εἰς τὸν παραμυθητικὸν του λόγον⁵. Οἱ ἐχθροὶ του τὸν διέβαλον κατ' ἀρχὰς «*οὐκ ἔν τινι πράξει, ἀλλ' ἐπὶ λόγοις μόνον γυμνοῖς καὶ τούτοις ἀμαρτύροις καὶ πεπλασμένοις*». Καὶ ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσουν τοὺς ἀρχοντας ὅτι

1940, σ. 17. Καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς γράφων τὸ 1599 *τοῖς ἐν τῇ Παναγίᾳ τοῦ Γδερνέτου μοναχοῖς* παρήγγελλε: «*πρώτων... τῶν τοῦ ἀγίου μοναστηρίου ἱερῶν περιβόλων τὸ γυναικεῖον φύλον ἀπειργέσθω... δεύτερον δὲ παιδία ἀπὸ τοῦ νῦν μὴ δέχεσθε τὸ σύνολον...*». Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ «*Κρητ. Χρονικά*», Ε', 1951, σσ. 270 - 271.

¹ Γ' 120.

² ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 154, στ. 525 - 526.

³ Αὐτόθι, σ. 151, στ. 417 - 419.

⁴ Αὐτόθι, σ. 151, στ. 432 - 433.

⁵ Καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπανελθὼν ἐνεθυμεῖτο συχνὰ τὸ πρᾶγμα, ὡς φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ Χάνδακος Νικόλαον Κατζαδούρην, ἐπαινούμενον λόγῳ «*τῆς ἀποχῆς τῶν κακῶν ἐθῶν, οἷς χρῶνται οἱ πλείστοι τῶν Κρητῶν κακοήθων ἱερέων*». Πρβλ. Ἄθ. Παπαδ. Κεραμέως, *Varia Gr. Sacra*, σσ. 294 - 295, Τωμαδάκης, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 132.

ὁ Βρ. ἦτο ὑπαίτιος « αἰσχροουργίας » τινός, « ἐπὶ τὸ ἀφανές καὶ ἀρχῆς ἀπτόμενον ἔγκλημα καταφεύγουσιν »!¹ Ἐγκλημα ἀπτόμενον ἀρχῆς ἦτο ἐπιβουλή κατὰ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας!

Τὸ σκάνδαλον τῶν συνεισάκτιων εἶπον ἤδη ὅτι εἶχεν ἀχθῆ πρὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ ὁ πατριάρχης « ἐπληροφορήθη παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν ἐρχομένων ». Διὰ τὴν καταπαύσιν δὲ ἐξαπέλυσεν πρὸς τοὺς μοναχοὺς κλπ. κληρικοὺς τῆς μεγαλονήσου ἀχρόνιστον — περὶ τὸ 1400 — ἐγκύκλιον γνωστὴν πρὸ πολλοῦ, τὴν ὁποίαν διὰ τὸν συσχετισμὸν πρὸς τὸν Βρυνένιον² ἀναδημοσιεύω περαιτέρω. Διὰ τῆς ἐγκυκλίου δὲν ἀπηύθυνεν ὁ οἶκουμ. μόνον παραινήσεις, ἀλλὰ γενικῶς κατέστησεν ἀργοὺς τοὺς συζῶντας μὲ γυναῖκας κληρικούς, καί, εἰς περίπτωσιν ἔμμονης τῶν εἰς τὴν παράνομον συμβίωσιν, ἀφώριζεν αὐτούς. Ἐπεφύλασσε δ' εἰς ἑαυτὸν καὶ μόνον, παρὰ πάντα ἐνετικὸν νόμον, τὸ δικαίωμα τῆς λύσεως τῶν ἁμαρτημάτων, ὥστε ἡ ἄρσις τῶν ποιῶν ἀργίας καὶ ἀφορισμοῦ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον.

Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἴσως ἦτο τότε Ἀντώνιος ὁ Δ' (1389 - 9, 1391 - 7)³ πρὸς τὸν ὁποῖον εὗρίσκετο ὁ Βρυνένιος εἰς ἀμειωτέραν σχέσιν, ὡς δεικνύει ἡ ἐνάτη ἐπιστολή του γραφεῖσα τὸ 1396⁴. Ἀξίζει ἔτι τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς νὰ μεταφέρω ἐδῶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Βρυνενίου περὶ τοῦ πατριάρχου τούτου: « Πανταχοῦ διὰ τε τῶν λόγων, διὰ τε τῶν γραμμάτων περιτρέχοντα, τοῖς ἐγγύς, τοῖς πόρρω, συγκροτοῦντα, διεγείροντα, παρεγγυῶντα, μηδένα τῶ κλύδονι παρασυρῆναι ἀλλ' ἐστᾶναι καὶ νῆφειν, κἄν μυρία τούτων ἐπήει χαλεπώτερα κύματα· καὶ ἐνὶ ἰδρυθμένον τόπω, πανταχοῦ διὰ τῆς παραινήσεως ἵπτασθαι... ἀρκεῖς καὶ μόνον δρώμενος πολλοὺς ὀρθῶσαι τῶν πιπτόντων, στηρίζαι, ἀλείφαι, συγκροτῆσαι. Οἶδα αὐτὸς τὸν ἐμὸν ἀριστέα· οἶδα σου τὸν ζῆλον, τὴν παρορησίαν, τὴν ἐλευθερίαν, μεθ' ἧς καὶ μεγάλων κατεξανίστασαι, τοῦ καιροῦ τοῦτ' ἀπαιτοῦντος· καὶ πολλῶν μὲν φευγόντων, ἄλλων δὲ κρυπτομένων, μόνος πολλάκις ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἕστηκας, τὸ μέτωπον αὐτῆς κοσμῶν, καὶ τὸ τῆς ἀξίας σου ὄνομα λόγῳ καὶ ἔργῳ δεικνὺς καὶ οὐδένα ἀφιεῖς λιποτάκτην γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τῶν ἐναντίων τεταγμένους τῇ ἐμμελείᾳ σου μεθιστῶν »⁵.

¹ ΕΕΒΣ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 141, στ. 77 - 82.

² Τὸν συσχετισμὸν ὄρα παρὰ Τωμαδάκη, 'Ο Ἰ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1949, σ. 110.

³ Τοῦτο κρίνω ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι ἡ ἐγκύκλιος προηγήθη τυχὸν κατ' ἄνδρα καταδίκης, καὶ ἡ καταδίκη τῶν ὑπαιτίων τῆς κατὰ τοῦ Βρυνενίου καταγγελίας καὶ καταδρομῆς. Χρονικῶς λοιπὸν θὰ ἔπρεπε ν' ἀπέχη τὸ ἔγγραφο ἰκανῶς τοῦ ἔτους τῆς ἐξόδου τοῦ Βρυνενίου.

⁴ Γ' 146 - 148. Πρβλ. καὶ R. - J. Loenertz, Pour la chronologie des oeuvres de Joseph Bryennios, RĒB VII, 1949, σσ. 12 - 32, ἐν σσ. 19 - 20.

⁵ Γ', σσ. 146 - 147. Ἐάν τὸ ἔγγραφο εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 1397, τότε ἐξαπελύθη ὑπὸ τοῦ οἶκουμ. πατριάρχου Ματθαίου Α' (1397 - 1410).

Ὅποιος καὶ ἂν ἦτο ὁ πατριάρχης ὁ ἀπολύσας τὸ ἀναδημοσιευόμενον ἔγγραφο, δὲν εἶχε τὴν τύχην νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν διεφθαρμένων Κρητῶν ἱερωμένων τῶν συντηρούντων τὰς « συνεισάκτους ». Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξιτηρίου λόγου τοῦ Βρυεννίου, ὅπου οὗτος δικαιολογεῖ ἑαυτὸν ἔναντι τῆς κατηγορίας ὅτι κατακρίνει καὶ διασύρει ἱερωμένους. Δὲν θέλω νὰ κατακρίνω οὐδένα, θέλω νὰ συστήσω πρὸς τοίους πρέπει νὰ πλησιάζετε καὶ ἀπὸ τοίους ν' ἀπέχετε. Φεβερὸν πρᾶγμα ἡ κατηγορία, ἀλλ' ὅταν γίνεται πρὸς τοὺς τυραννουμένους ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὄχι τοὺς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναισχυνοῦντας καὶ ἄρνούμενους τὴν ἐξουσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ φανερὰ ἀντιτιθεμένους πρὸς τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας, Δικαίως, ἐξακολουθεῖ ὁ Βρ., θὰ ὀνομάζετο ἱεροκατήγορος ὁ τὸν παραδεκτὸν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἱερέα ἀθετῶν ἢ ἀδίκως ἀποπλύνων δι' ὕβρεων. Ἄλλ' ὅποιος τὸν ὑπ' αὐτῆς καθαιρεθέντα ἐξ ἰδίων του ἀναγνωρίζει τίποτε ἄλλο δὲν κάνει παρὰ νὰ ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸν ὁποῖον κρίνει δικαιότερον! « Ὅταν δὲ καὶ γράμμα ἐκεῖθεν ἀπολυθῆν, ἐκείνου μὲν ἤδη ἀργίαν καταψηφίζεται παντελεῖ, τούτῳ δέ, εἰ τὸν ἀργὸν συνιστᾶν ἐθελήσει, ἀφορισμὸν ἀπειλῆ, πῶς ἔσται τοῦθ' ἱερέως κατηγορία; ». Ἀπεναντίας, τὸ νὰ δικαιώνης τὸν καθαιρεθέντα, ν' ἀποδοκιμάζης δὲ τὴν ἀρμοδίαν Ἐκκλησίαν αὐτὸ εἶναι ἡ ἐσχάτη ἀπόνοια καὶ ἄκρα ἱεροκατηγορία. Ἄν θέλῃς νὰ εἶσαι ὀρθόδοξος καὶ νὰ καυχᾶσαι δι' αὐτό, πρέπει νὰ ὑπακούης εἰς ὅλα τὰ κελεύσματα τῆς Ἐκκλησίας, νὰ στέργῃς τὸν στεργόμενον καὶ ν' ἀποστρέφῃς τὸν ἐκκοπτόμενον... Ἐὰν δὲ ἄλλα μὲν ἀποδέχῃς ἄλλα δ' οὐ, ὁμοιάζεις μὲ τοὺς ἀντιλέγοντας μαθητάς...¹. « Τὸ (δὲ) γυναικας πολλαχόθεν συναγαγόντας αὐτούς, διὰ βίον συνεῖναι ταύταις ἀνέδην ὄσης ἀποστροφῆς Θεοῦ σύμβολον; Ταῦτησι καὶ φαρμὲν μὴ συγκοινωνεῖν ὄλως, τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μοναχοῖς... τὸ δὲ καὶ κανονικαῖς (= μοναζούσαις), καὶ ταῦθ' ἱερέας πνευματικούς, ὡς ἐθνικόν, ἔνα μὴ λέγω δαιμονικόν, καὶ κατηγορήθη παρὰ πάντων αὐτῶν (= τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας), καὶ ἀφώρισται προφανέσιαι »².

Ἐκ τῶν περικοπῶν τούτων τοῦ ἐξιτηρίου φαίνεται ὅτι οἱ πταίσαντες ἱερομόναχοι ἦσαν καὶ πνευματικοὶ (= ἐξομολογηταί)! « Ὅτιοι καθαιρεθέντες συνοδικῶς καὶ ἐγγράφως, οὐδένα λόγον τῆς Συνόδου ἢ τῶν γραμμάτων ἐκείνων πεποιήνται· ἀλλὰ βλασφημίαις ἀρρήτοις καὶ ὕβρεσιν, αὐτοὶ τε καὶ σὺν αὐτοῖς αἱ συνείσακτοι (!) τὸν τε μέγαν ἀρχιερέα (= οἰκουμενικόν) καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν βάλλουσιν ἔκτοτε δημοσίᾳ, καὶ ἀπειθοῦσι καὶ καταρῶνται, καὶ οὐρανὸν γῆ μιγνύουσι, τὸ τοῦ λόγου· καὶ τό γε δεινότατον, ἱεροπραγοῦσι βία καὶ τυραννίδι »³. Ἄλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι « ἔνα μόνον

¹ Γ', σ. 39.

² Γ', σ. 40.

³ Γ', σ. 42.

τύχῳσι τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν συνεισάκτων ὧσιν ἀχώριστοι », τινὲς τούτων ἂν μὴ πάντες, ἔλατίνισαν « λαβόντες ἐκεῖθεν εὐχὴν τὴν λεγομένην τῆς λύσεως καὶ λόγοις ἅμα καὶ ἔργοις ὁμολογήσαντες τῷ οἰκουμενικῷ μὲν μηκέτι ὑπέκειν... ὑποτάσσεσθαι δὲ τοῦ λοιποῦ τῷ, καὶ τοῦτο ῥᾶστα, καὶ τ' ἄλλα συγκαταβαίνουντι »!¹ Ἐκ τῶν ὧς ἄνω φαίνεται ὅτι ἡ καθαίρεσις ἐγένετο συνοδικῶς, ἐπηκολούθησε δὲ μέγα σκάνδαλον, διὰ τῆς προσχωρήσεως τῶν ὑπαιτίων εἰς τοὺς Λατίνους. Ἐπομένως τὸ ἀναδημοσιευόμενον ἔγγραφον εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, γενικὴ καὶ ἀπρόσωπος. Προεκλήθη δὲ πάντως ὑπὸ τοῦ Βρυεννίου. Πόσοι δ' ἦσαν οἱ πταῖσται ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ Βρ. ἔγραψεν « ἤδη καὶ πρὸς τρεῖς ἢ καὶ δέκα τοιοῦτους δυσχερανοῦμεν ; »².

¹ Γ', σ. 43.

² ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 140, στ. 31.

DCXXXIV. Sine anno (Circa 1400)

Exhortatio ad clerum insulae Cretae¹

† Οἱ κατὰ τὴν περιώνυμον καὶ εὐνομιωτάτην νῆσον τῆς Κρήτης εὐρισκόμενοι ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ καὶ πνευματικοὶ ἄνδρες καὶ ἀπλῶς ἱερωμένοι, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μειριότητος· χάρις ἅπασιν εἶη ἀπὸ Θεοῦ καὶ εἰρήνη·

- 5 ἡ μειριότης ἡμῶν ἐγνώρισε καὶ ἐπληροφορήθη παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν ἐρχομένων τὸ παρὰ τοὺς θείους νόμους τε καὶ κανόνας τῶν θείων πατέρων καὶ τὰς ἁγίας διατάξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀνέδην αὐτόθι καὶ ἀπρηθροισμένως τολμώμενον, ὅπως οἱ ἱερομόναχοι, οἱ κόσμω καὶ τοῖς ἐν κόσμω πᾶσιν ἀποταξάμενοι πράγμασι καὶ σταυρώσαντες ἑαυτοὺς
- 10 καὶ νεκρώσαντες τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ φῶς καὶ ὁδηγία πρὸς σωτηρίαν ταχθέντες εἶναι τῶν λαϊκῶν, ὑμεῖς πρόσκομμα σκανδάλου καὶ αἴτιοι καταστροφῆς καὶ ἀπωλείας γίνεσθε, συνοικοῦντες παραλόγως καὶ παρὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ νόμους μετὰ μοναζουσῶν, ὅπερ οἱ θεοὶ καὶ
- 14 ἱεροὶ πατέρες παντελῶς ἀπηγόρευσαν, ὡς σκανδάλου μὲν πρόξενον τοῖς ἄλ-
478 λοις, ἀπωλείας δ' αἴτιον καὶ γεέννης | καὶ κολάσεως αἰωνίου τοῖς τολμῶσι γινόμενον· τίς γὰρ κοινωνία μοναχῶν πρὸς μονάζουσας; καὶ ὡσπερ τὸ πῦρ φρυγάνων δραξάμενον μεγάλην ἐξάπτει τὴν φλόγα, οὕτως μοναχὸς γυναικὶ πλησιάζων μεγάλην μὲν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὴν τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν παθῶν ἐξάπτει πυρκαϊάν καὶ παίγιον γίνεται τῶν δαιμόνων· καὶ οὐ μόνον ὑπὲρ
- 20 τῆς ἰδίας ἀπωλείας ἀθανάτους ὑφέξει κολάσεις καὶ τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τοῦ σκανδάλου τῶν ἄλλων, ὅσοι βλέποντες αὐτοὺς μετιόντας τοιαῦτα ἔσκανδαλίζοντο· τίς γὰρ ὁρῶν ἱερομόναχον γυναικὶ συνοικοῦντα οὐ σκανδαλισθήσεται, τὴν φυσικὴν ἀνάγκην καὶ βίαν λογιζόμενος καὶ τὸν τοῦ διαβόλου ἄπαστόν τε καὶ ἀδιάλλακτον καθ' ἡμῶν πόλεμον, καὶ ὅπως ἐπιβουλεύει ἡμῖν
- 25 φανερῶς τε καὶ ἀφανῶς, νύκτα τε καὶ ἡμέραν; εἰ γὰρ ἐν τοῖς ἐρήμοις, ἔνθα οὔτε φωνὴ γυναικός, οὔθ' ὄλως ὄψις ἢ ὁμιλία αὐτῆς, ὅμως πολλοὺς δι' ἐπιθυμίας κατέσπασεν ὁ πολέμιος πρὸς τὸν ἔσχατον τῆς κακίας πνυθμένα, πῶς ἐφέξεται τῶν γυναιξὶ συνοικούντων, ἢ τίσιν ὅπλοις ἢ μηχαναῖς οὗτοι τὸν τοιοῦτον καταλύσαι δυνήσονται πόλεμον; ποία τέχνη κρατήσουσι καὶ νική-
- 30 σουσι τὰς αἰεὶ πολεμούσας ἡμῖν ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τὰ πνευματικὰ πάθη τῆς πονηρίας; διὰ ταῦτα καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες ἡμῶν οὐ μόνον τὴν τῶν ἄλλων γυναικῶν

¹ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata II, 1862, σσ. 477-481.

ὁμίλιαν καὶ ὄψιν κατεστρέφοντο, ἀλλὰ καὶ τῶν μητέρων αὐτῶν πολλοὶ διὰ
 τὸν φόβον τοῦ τοιοῦτου πολέμου κατεφρόνον· ὁ γὰρ μακάριος ὄντως ἄνθρω-
 35 πος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁβᾶς Ποιμὴν, τὴν ἰδίαν μητέρα, πρὸς αὐτὸν ἐλθοῦσαν καὶ
 μετὰ δακρῶν πικρῶν ἔξωθεν τῆς κέλλης ἰσταμένην καὶ ἰδεῖν αὐτὸν ἀξιοῦ-
 σαν, οὐ κατεδέξατο, ἀλλ' ἐνδοθεν, μήτηρ, ἔφη, ὧδε ὑμᾶς θέαν θεάσασθαι ἢ
 ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; ἢ δὲ μήτηρ τοῦτοις πεισθεῖσα ὑπέστρεψε, μὴ ἰδοῦσα
 ὄλως αὐτόν· ἕτερος δὲ τις στάχνας θερίζων, συλλεγούσης ὀπισθεν αὐτῷ τῆς
 40 μητρὸς στάχνας, ἐπεὶ βαρβάρων ἔφοδος αὐτοῖς ἐμηνύθη, ἔφυγε μὲν ἐκεῖ-
 νος, συνέφυγε δὲ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῷ, εἰς γέφυραν οὖν περαιούμενοι κινου-
 μένην καὶ ὑπότρομον, τῆς γραιὸς μὴ ἰσχυροῦσης μόνης περαιωθῆναι διὰ τὸ
 κλονεῖσθαι τὴν γέφυραν, τὸν υἱὸν παρεκάλει κρατῆσαι αὐτὴν τῆς χειρὸς καὶ
 οὕτω διαβιβάσαι τὴν γέφυραν· ὁ μέγας τοῖνον ἐκεῖνος καὶ βιαστής ὄντως
 45 τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας μήτε τὸ περιδεῖν μητρὸς δάκρυα εὐσεβὲς νομί-
 ζων, πάλιν δὲ τὴν φύσιν ἐνθυμούμενος, ὅτι ἦν καὶ γυνή, εἰ καὶ μήτηρ, τί
 479 ποιεῖ; τὸ δρέπανον ἐγχειρίσας ἀπὸ τοῦ ξύλου τῇ μητρὶ καὶ τὸ θέριστρον τῷ
 ἰδίῳ περιτυλίξας μανθῦα καὶ οὕτω κρατῶν αὐτό, τὴν μητέρα τούτῳ τῷ τρόπῳ
 διεβίβασε τῆς γεφύρας, ὥστε μὴδ' ὄλως χειρὶ μητρικῇ πλησιάσαι, οὐ καὶ
 50 ὁ μέγας τῆς μοναχικῆς πολιτείας νομοθέτης τε καὶ διδάσκαλος, Ἰωάννης, ὁ
 τὴν κλίμακα τῶν πνευματικῶν ἀναβάσεων συγγραψάμενος, μέμνηται, μέ-
 μνησο, λέγων, τοῦ συμπλέξαντος τῇ χειρὶ τὸ θέριστρον καὶ... ἐπὶ φυσικῶν τε
 καὶ οὐ φυσικῶν, καὶ ὁ τῆς ἡσυχίας δὲ φωστήρ, ὁ μέγας Ἀρσένιος, ὁ ἐπὶ
 γῆς ἄγγελος, ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον ἐρήμῳ τὸν ἡσύχιον διανύων βίον, ἐπεσπά-
 55 σατο μετὰ τῶν ἄλλων τῇ μεγάλῃ φήμῃ αὐτοῦ καὶ μίαν γυναῖκα τῶν εὐγενῶν
 ἀπὸ Ῥώμης, ἣ τις πολλῶν ἐξόδων καταφρονήσασα τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατέ-
 λαβε καὶ τῇ ἐρήμῳ ἑαυτὴν κατακρύψασα ἐν τῷ λεληθότι παριόντι ἐν αὐτῇ
 τῷ μεγάλῳ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ἑαυτὴν καταβάλλει, εὐλογίαν ζητοῦσα παρ' αὐ-
 τοῦ· ὁ δὲ τῷ ἄθρῳ τῆς ὄψεως διαταραχθεὶς, τί θέλει, ταύτην ἠρώτα· ἢ δὲ
 60 εὐχὴν ἤτει καὶ εὐλογίαν, καὶ ὅς, ἐξαλείψει κύριος ὁ Θεός, εἶπε τὸ μνημό-
 συνόν σου ἐκ τῆς καρδίας μου, καὶ οὕτως ἀπέστη, οὐδὲν πλέον εἰρηκῶς πρὸς
 αὐτὴν. οὕτως ἐποιοῦν οἱ ἅγιοι, αἱ βίαιοι διὰ Χριστὸν ψυχαὶ καὶ φιλόνοικοι·
 ἡμεῖς δὲ γυναιξὶ μὴδὲν προσηκούσας καθ' αἷμα συνοικεῖν ἀναισχύντως
 οὕτως οὐ φρίττετε, οὐδὲ τὸν ἀπαρλόγιστον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ φοβεῖσθε,
 65 ἀλλὰ καταφρονεῖτε καὶ τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ τὸν ἀθάνατον σκόληκα καὶ τὸν
 βρυγγμὸν τῶν ὀδόντων κατὰ τῶν ὑμετέρων ψυχῶν εὐτρεπίζετε, καὶ τύπτοντες
 τὴν συνειδήσιν τῶν ἀδελφῶν εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε, κατὰ τὸν ἀπόστολον,
 καὶ οὐ φρίττετε, οὕτε ἐπαισχύνεσθε, ἀλλὰ καὶ ἐξαγορευτὰς ἑαυτοὺς ἐπιφη-
 μίζετε καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἁμαρτήματα λύοντες, καὶ τοῦτο παρανόμως καὶ χω-
 70 ρὶς πατριαρχικοῦ ἐντάλλματος. τὴν γὰρ ἐξουσίαν τοῦ λύειν καὶ δεομεῖν οἱ
 Χριστοῦ ἀπόστολοι τοῖς ἐπισκόποις ἐνεχείρισαν καὶ οἷς κἀκεῖνοι τοῦτ' ἐνε-
 χείρισαν, οἱ δὲ χωρὶς ἐντάλλματος τῆς ἡμῶν μειριότητος τοῦτο αὐτόθι μετα-

χειριζόμενοι τὴν ἐσχάτην ὑφέξουσι δίκην. διὰ ταῦτα ἀλγεῖ καὶ ὀδυνᾶται ἡ
 μετριότης ἡμῶν, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀπώλειαν πατρικῶς καὶ περιπαθῶς θερα-
 75 πεύειν πειρᾶται. ὅτι γὰρ παντελῶς ἀπηγόρευται μοναχαῖς ἢ γυναιξίν ὄλωσ
 συνοικεῖν τοὺς ἱερομονάχους καὶ μοναχοὺς, ἄκουε τῶν τοῖς ἀγίοις πεπονη-
 μένων πατρῶσι. φημὶ γὰρ ἡ δευτέρα διάταξις τοῦ πρώτου τίτλου τῶν νεα-
 ρῶν οὐ μένουσι δὲ ἅμα μοναχοὶ καὶ μονάστριαι, ἀλλ' οἱ ἄνδρες εἰς ἐτέρους
 480 μεθίστανται τόπους καὶ | διαιροῦνται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην. καὶ ὁ μζ' δὲ κα-
 80 πὼν τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς Γ' συνόδου φησὶν μῆτε δὲ ἐν ἀνδρείῳ
 μοναστηρίῳ γυνή, μῆτε ἐν γυναικείῳ ἀνὴρ καθευδέτω. παντὸς γὰρ προσκόμ-
 ματος καὶ σκανδάλου ἕξω εἶναι δεῖ τοὺς πιστοὺς καὶ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ
 εὐπρόσδεκτον τῷ κυρίῳ τὸν ἑαυτῶν εὐθετεῖζειν βίον· εἰ δὲ τις τοῦτο πράξει,
 εἴτε κληρικὸς εἴτε λαϊκός, ἀφοριζέσθω. καὶ ὁ κ' δὲ κανὼν τῆς ἀγίας καὶ
 85 οἰκουμενικῆς ζ' συνόδου φησὶν μὴ διαιτάσθωσαν ἐν ἐνὶ μοναστηρίῳ μοναχαὶ
 καὶ μοναχοί· μοιχεία γὰρ μεσολαβεῖ τὴν συνδιαίτησιν. μὴ ἐχέτω μοναχὸς
 παρορησίαν πρὸς μονάστριαν ἢ μονάστρια πρὸς μοναχὸν ἰδίᾳ προσομιλεῖν, μὴ
 κοιταζέσθω μοναχὸς ἐν γυναικείῳ μοναστηρίῳ, μηδὲ συνεσθιέτω μοναστρία
 κατὰ μόνας, καὶ ὅτε τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου παρὰ τοῦ ἀνδρείου μέρους πρὸς
 90 τὰς κανονικὰς ἀποκομίζονται, ἕξωθεν τῆς πύλης ταῦτα λαμβανέτω ἢ ἡγου-
 μένη τοῦ γυναικείου μοναστηρίου μετὰ γραιὸς τινος μοναστρίας· εἰ δὲ συμβῆ
 καὶ συγγενῆ τινα θεάσασθαι ὁ μοναχός, ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς ἡγουμένης ταύτης
 προσομιλείτω διὰ μικρῶν καὶ βραχέων λόγων, καὶ συντόμως ἀπ' αὐτῆς ἐπα-
 ναχωρεῖτω· ταῦτα δὲ οὕτως ὥρισαντο διὰ τὴν τοῦ Σωτήρος ἀπόφασιν, τὴν,
 95 ὁ βλέψας, λέγουσαν, γυναικὶ εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν
 ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. εἰ δὲ οὖν ἡ περιεργὸς θέα μοιχείας αἰτία γίνεται, κατὰ
 τὸν τοῦ Σωτήρος λόγον, ὁ γυναικὶ συνοικῶν καὶ συνεσθίων καὶ ἀεὶ συνανα-
 στρεφόμενος πῶς τῆς μοιχείας ἀπαλλαγῆσεται; διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐν ἡμῖν
 ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοὶ καὶ κοιμῶνται ἱκανοί, διὰ ταῦτα ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ
 100 Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, διὰ ταῦτα παρεδόθημεν εἰς αἰσχίστην
 δουλείαν, καὶ ἐπὶ πᾶν ἔθνος καὶ γῆν διεσπάρημεν, καὶ ὀλιγώθημεν ἀπὸ
 θλίψεως κακῶν καὶ ὀδύνης, καὶ πρὸς γέλωτα καὶ χλεύην τῆς ἡμῶν πολιτείας
 ἐφελκόμεθα τοὺς ὀρῶντας, καὶ βλασφημεῖσθαι τὸ τοῦ Θεοῦ παρασκευάζομεν
 ἅγιον ὄνομα.

105 παραινῶ τοίνυν πᾶσιν ἡμῖν καὶ ἀξιῶ καὶ συμβουλεύω πατρικῶς, δια-
 στήναι τοὺς τε ἱερομονάχους καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς παρανόμου καὶ παρὰ
 κανόνας τῶν μοναζουσῶν συνοικήσεως· εἰ δὲ τινες μετὰ τὴν παροῦσαν γρα-
 φὴν καταδέξονται τὴν μετὰ μοναζουσῶν ἢ ὄλωσ γυναικῶν συνοίκησιν, ἀκό-
 λουθα τοῖς ζηθεῖσι θεοῖς κανόσι τῶν θεοφόρων πατέρων ψηφιζομένη ἢ
 110 μετριότης ἡμῶν, γυμνοὺς καὶ ἀλλοτριούς πάσης ἱερωσύνης ἔχει αὐτούς, εἰ

99 κοιμῶνται ; (ἀποθνήσκουν)

δὲ πάλιν οὐ διορθοῦντο, ὑπὸ βαρύτερον ἔχει καὶ φρικώδη ἀφορισμόν, μέχρις
 481 ἄν | ἀποχὴν παντελῆ τῶν γυναικῶν ποιήσονται. ἀλλ' οὐδὲ ἐξομολόγησιν ἀν-
 θρώπων πᾶς ἱερομόναχος ἀναδέξεται, εἰ μὴ οἷς δι' ἐντάλματος ἀνέθηκεν
 αὐτῷ ἢ μετριότης ἡμῶν, τὰ δὲ παρὰ ἄλλων ἐπισκόπων γεγονότα τισὶν ἐντάλ-
 115 ματα ἄργα καὶ ἄκυρα ἔχει ἢ μετριότης ἡμῶν, διότι οὐδὲ ἄδειαν εἶχον
 ...ποιήσατε οὐκ εἰς πάντα, ὅσα γράφομεν, τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν, ἵνα
 καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν †
 [ὁ Κων/πόλεως.....].

Β' ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Καθὼς γνωρίζομεν, αἱ κυριώτεραι προσωπικότητες τῶν γραμμάτων τοῦ δ' - ε' αἰ. π.Χ. καὶ τοῦ δ' - ε' μ.Χ. εἶναι γνωσταὶ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Δυστυχῶς σπανιώτατα γνωρίζομεν τοῦτο προκειμένου περὶ ἀνδρῶν τῶν ιδ' - ιε' αἰ., μολοντί οὗτοι εἶναι χίλια καὶ πλέον ἔτη ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς. Οὕτως εἶναι ἄγνωστον πότε ἐγεννήθησαν καὶ ἀπέθανον τρεῖς κορυφαῖοι ἄνδρες τοῦ ιδ' αἰ., ὁ Δημήτριος Κυνδώνης, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ ὁ Ἰωσήφ Βρυννίος. Ὅχι μόνον δὲ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐν λόγῳ χρονολογιῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἔχουν ἐπὶ τὸν χρονισμὸν τῆς δράσεως καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διὰ διαφόρων συνδυασμῶν νὰ προσδιορίζομεν περίπου (circa) τὰς χρονολογίας ταύτας.

Εἰδικώτερον οἱ τρεῖς προαναφερθέντες ἄνδρες, ἔξ ὧν δύο ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ὁ εἰς μυστικὸς, καὶ εἰς πολιτικὸς ἀνὴρ αἰρετικὸς, συνδέονται μεταξὺ τῶν, ὅπως δεικνύει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ τρίτου ἐξ αὐτῶν. Ἐὰν εἴμεθα ἀσφαλεῖς περὶ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Νικ. Καβάσιλα, θὰ εἴμεθα ἀσφαλέστεροι καὶ περὶ τὰ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζω δὲν συμβαίνει.

Ἀναθεωρῶν ἐσχάτως τὴν πρὸ 13 ὄλων ἐτῶν συγγραφεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ μονογραφίαν περὶ τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωσήφ Βρυννίου (1350 ; - 1432 ;)¹ ἀπασχολήθη, ὡς ἦτο φυσικόν, μὲ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του, τὰ ἔτη τῆς διαμονῆς του ἐν Κρήτῃ, τῆς ἀλληλογραφίας του, τὸν χρονισμὸν καὶ τοῦ ἄλλου του ἔργου. Θὰ ἦτο ἄσκοπον ἴσως νὰ μεταφέρω ὅλα τὰ νέα πορίσματα εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν πραγματείαν. Θὰ συζητήσω ὅμως μερικὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ἐλπίζω νὰ εἶναι γενικῶς χρήσιμοι.

Ὅταν δὲν ἔχωμεν βιογραφίαν ἐνὸς προσώπου, περιοριζόμεθα συνήθως ν' ἀλιεύσωμεν τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας τὸ ἴδιον δίδει περὶ ἑαυτοῦ. Καὶ προκειμένου περὶ Βρυννίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως.

1. Ἡ ἀρχαιότερα μαρτυρία τοῦ Βρυννίου περὶ ἑαυτοῦ ἀναφέρεται περὶ τὸ 1379. Εἰς τὸν τρίτον λόγον Εἰς τὴν Σωτήριον Σταύρωσιν²,

¹ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυννίος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, μελέτη φιλολογικὴ καὶ ιστορικὴ, ἐν Ἀθήναις 1947, 8^ο, σσ. 148.

² Β', σσ. 244 - 272 (Αἱ παραπομπαὶ κατὰ τόμους εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἐν Λιψία Α', Β' 1768 (Τὰ Εὐρεθέντα), Γ' 1784 (Τὰ Παραλειπόμενα).

χρονολογούμενον ἀσφαλῶς τὸ 1419, ὁ Βρυέννιος λέγει : « ἐγὼ πρὸ τεσσαράκοντα χρόνων, ὄρων τὰς ἡμετέρας πόλεις ἐρημωθείσας δεινῶς καὶ τέλειον τὰς χώρας ἀφανισθείσας, πυρκαϊύστους τὰς ἐκκλησίας (= τοὺς ναοὺς) γενομένας, καὶ τὰς σεβασμίας τραπέζας κατεστραμμένας, βεβηλωθέντα τὰ ἅγια καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων τὰ μὲν τοῖς κυσὶ τὰ δὲ τοῖς ἵπποις τῶν ἀσεβῶν... καὶ πᾶν τὸ ἡμέτερον γένος δουλείᾳ παραδιδόμενον καὶ μαχαίρα... »¹ εὔρεν ὡς αἰτίαν τῆς συμφορᾶς ὅτι οἱ πνευματικοὶ παλοῦν τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, ἀγοράζουσι δὲ τοῦτο οἱ Χριστιανοί ! Ὁ τρίτος οὗτος λόγος ἐξεφωνήθη, ὡς δηλοῖ ἡ ἐπιγραφή του, ἐν τῷ αὐτῷ παλατίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου καὶ προηγούμενοί τινες λόγοι, ἐπομένως ἡ ὑπόμνησις ὅτι περὶ τῶν αὐτῶν ὠμίλησε πρὸ τεσσαράκοντα χρόνων² ἀφορᾷ εἰς ὁμιλίαν γενομένην πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸ συμπέρασμα εἶναι διπλοῦν : Πρῶτον : τὸ 1379 ὁ Βρυέννιος ἦτο ἀκόμη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ δὲν εἶχε μεταβῆ ἀκόμη εἰς Κρήτην, καὶ Δεύτερον : τὸ 1379 ὁ Βρυέννιος ἐκήρυττεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶχεν ἐπομένως καὶ κῦρος καὶ ἡλικίαν, ὥστε ν' ἀκούεται ὁ λόγος του καὶ δὴ ὁ ἔλεγχος τῶν συγχρόνων του χριστοκαπήλων.

Ὡς πρὸς τοὺς ὑπαινιγμοὺς τοῦ ὡς ἄνω χωρίου, ὑπενθυμίζω τὰ κατὰ τὸ 1379 πρόσφατα διὰ τὸν Βρυέννιον γεγονότα : 1365 οἱ Τοῦρκοι ἐγκαθιστοῦν τὴν πρωτεύουσάν των εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν· 1371 μάχη τοῦ Ἐβρου· 1373 ὁ Ἰωάννης Ε' γίνεται ὑποτελής τοῦ Σουλτάνου· 1376 ἐξέγερσις Ἀνδρονίκου Ζ'· 1379 ἐπανέρχεται εἰς τὸν θρόνον Ἰωάννης ὁ Ε'. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ ὑπαινιγμοὶ ἀναφέρονται εἰς τοὺς ante portas τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τοῦρκους, οἱ ὅποιοι μόλις πρὸ εἰκοσαετίας (1359) εἶχον καταλάβει τὴν Καλλιόπολιν. Πάντα τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ τὰς ταραχὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας εἶχε ζήσει κατὰ τὴν νεότητά του ὁ ἱερός πατήρ. Ὡστε ἡ πρὶν τὸ 1350 γέννησίς του νὰ φαίνεται ἀσφαλεστέρα (τῆς τοῦ 1340 ἢ 1360 ὑπὸ τῶν μελετητῶν γινομένης δεκτῆς). Ἐὰν ἐγεννᾶτο τὸ 1340 θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τοῦ 1432. Ἐὰν τὸ 1360 θὰ ἦτο δύσκολον νὰ κηρύττῃ τὸ 1379 εἰς ἡλικίαν 19 ἐτῶν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς πνευματικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1350 συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰς ἰδίας του μαρτυρίας περὶ γήρατος. Εἰς τὸν πρὸς τοὺς Κρητὰς παραμυθητικὸν (1402 ;) λέγει « αὐτὸς δ' ὑπερβάς τὰ πενήκοντα ἔτη σπουδαῖον οὐδὲν οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσα »³.

¹ Β', σ. 270.

² Εἶναι δυνατόν τοῦτο νὰ σημαίη καὶ πρὸ 42 καὶ πρὸ 38 ! Ὁ Βρ. στρογγυλεύει, ὡς πρῶττον δλοι, τὰς χρονολογίας, δὲν κυριολεκτεῖ.

³ ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 153, στ. 483 - 484. Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν « περὶ μελλούσης κρίσεως » ὁμιλίαν του (ἡ ὁποία θὰ ἀνεγνώσθῃ περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν) λέγει : « ἀλλὰ πῶς τοὺς πολλοὺς νουθετοῦσα, ψυχὴ μου, σεαυτὴν ἀγνοεῖς ; ἔλθε λοιπὸν εἰς συναίσθησιν μνήσθητι ἡμέρας θανάτου... αὐτὴ δ' ὑπερβάσα τὰ πενήκοντα ἔτη, σπουδαῖον οὐδὲν, οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσας... », Β', σσ. 381 - 382.

Εἰς δὲ τὸν Ζ' περὶ Ἀγίας Τριάδος λόγον, ἐκφωνηθέντα τὸ 6929 (1420-1421)¹ λέγει: « μετὰ θεσιν πίστεως πρᾶξαι ἡμεῖς ἀνεξόμεθα; ... νῦν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου καὶ τῷ βαθεῖ τούτῳ γῆρα, ὅτε ἡμῖν οὐδὲν ἄλλο προσδοκᾶται ἢ τοὺς τῆς εὐσεβείας καὶ καρτερίας ὅσον οὐπω στεφάνους ἀπολαβεῖν; » Βαθὺ γῆρας κρίνεται ἢ περὶ τὰ 70 ἡλικία, ὅταν περὶ τῶν 50 ἤδη ὀμιλοῦμεν περὶ γῆρατος. Ὅπως εἰς τὴν περὶ τὸ 1399 γραφεῖσαν « Α' διαλέξιν μετὰ τοῦ λατινόφρονος Μαξίμου », ἐρωτώμενος ὁ Βρ. ὑπὸ τοῦ συνομιλητοῦ του πῶς ἔχει, ἀπαντᾷ: *Γῆρει τήκομαι*². Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ μοναχοῦ, ταλαιπωρημένου δὲ ἀπὸ νηστείας, κόπους καὶ πολὺν μόχθον, ὁ ὁποῖος ἤδη κατὰ τὸ πεντηκοστὸν ἐπαρουσίαζε τὰ σημεῖα τοῦ γῆρατος.

2. Ὅσα ἔγραψα ἄλλοτε συσχετίζων τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Βρυννίου πρὸς τὴν δῆθεν ἀρχιερατείαν τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, τοποθετουμένην ὑπὸ τοῦ L. Petit ἄλλοτε μεταξὺ 1361-1363, δὲν εὐσταθοῦν³. Ἦδη ἀπεδείχθη ὑπὸ ἄλλων ὅτι οὔτε ἀρχιερεὺς ὑπῆρξε ποτὲ ὁ Νικόλαος οὗτος, οὔτε ἀπέθανε τὸ 1363. Ἐπομένως ἢ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Βρυννίου, ἢ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε γραφῆ τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1363⁴, δύναται νὰ ἔχη γραφῆ καὶ πολλῶ ὕστερον, πάντως οὐδὲν σημαίνει διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς γεννήσεως τοῦ ἐν λόγῳ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τοῦ Καβάσιλα τούτου ἀγνοοῦμεν καὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου⁵. Κατὰ τὸν R. - J. Loenertz « Pour évaluer — très approximativement — l'âge de Nicolas Cabasilas nous avons un autre moyen: la date de naissance de son contemporain et concitoyen, Démétrius Cydonès. Les deux écrivains se lièrent dans leur jeunesse d'une amitié franche et solide,

¹ Α', σ. 129. Περὶ τῆς χρονολογίας Τωμαδάκης, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σ. 56.

² Α', σ. 407.

³ Τωμαδάκης, ἔνθ' ἄνωγ, σ. 17. Ἐκ τῶν κυριωτέρων μεταβολῶν εἰς τὸ βιβλίον μου εἶναι καὶ αἱ ἐξῆς: Ἡ ἐν σσ. 102-106 διαπραγματεύσεις σχέσεων Ἰωσήφ Βρ. καὶ Μ. Καλέκα εἶναι πεπλανημένη. Ἡ ἐκεῖ ἐπιστολὴ ἐγγραφὴ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Καλέκα ἀλλ' ὑπὸ Δημ. Σκαράνου καὶ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν Βρ. Πρβλ. R. - J. Loenertz, Correspondance de M. Calecas, 1950, σ. 339. Ἐπομένως πάντα τὰ βιογραφικὰ τοῦ Βρ. τὰ στηριχθέντα ἐπ' αὐτῆς ἀθετοῦνται. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰωσήφ Βρυννίου ἔργα Κρητικά, ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 130-154. Ἐκ τοῦ ἐκεῖ δημοσιευομένου παραμυθητικοῦ πρὸς Κρήτας λόγου τοῦ Βρ. ἀπεδείχθη ὅτι οὗτος ἦτο Κωνσταντινουπολίτης καὶ ὄχι νησιώτης.

⁴ Ὅποτε ὁ Βρυννίου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ὑπερβῆ τὸ 20^{ον}!

⁵ Τόσον, ὥστε ὁ Β. Λαούριδας, Νικολάου Καβάσιλα, προσφώνημα καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἅγιον Δημήτριον, ΕΕΒΣ ΚΒ', 1952, σσ. 97-109, ἐν σ. 108 θέλει μεταβάνα τὸν Νικόλαον τοῦτον τὸ 1310 δι' ἀνωτέρας σπουδᾶς ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ δὲ 1312 συγγράφοντα, ὁ δὲ πατὴρ Loenertz πιθανῶς ἀλληλογραφοῦντα μετὰ 84 ἔτη, τὸ 1396!

capable des résister aux désaccords politiques et religieux, qui les opposèrent sans les rendre ennemis. *Le ton sur lequel il s'écrivent ne permet pas de supposer entre eux une grande différence d'âge*»¹. Ἐπειδὴ δὲ γενικῶς ὑποτίθεται ὅτι ὁ Κυδώνης ἐγεννήθη μεταξύ 1320 καὶ 1325, ἔπεται ὅτι περὶ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν εἶδε τὸ φῶς καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας². Ἀνεξαργήτως τῆς πιθανότητος τῆς κοινῆς ἡλικίας, νομίζω ὅτι τοιοῦτου εἴδους ἐπιχειρήματα εἶναι παρακεινδυνευμένα. Πολλάκις οἱ Βυζαντινοὶ ἔγραφον πρὸς ἀλλήλους χωρὶς τὸν τυπικὸν ἐκείνον σεβασμὸν ὁ ὁποῖος διακρίνει σήμερον τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ νεωτέρου πρὸς τὸν πρεσβύτερον, καὶ θὰ ἦτο παρακεινδυνευμένον νὰ ἐξάγωνται συμπεράσματα ἐκ μόνου τοῦ οἰκείου τόνου τῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ ἐπιανεκτιδομένη περαιτέρω ἕκτη ἐπιστολὴ τοῦ Βρυεννίου πρὸς τὸν Καβάσιλαν τοῦτον ἐχρονίσθη ὑπὸ τοῦ Loenertz μεταξύ 1390 καὶ 1396, θεωρεῖται δηλονότι γραφεῖσα ἐν Κρήτῃ. Ἰδωμεν τὰς ἐξ αὐτῆς πληροφορίας περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο ἀνδρῶν³. Ὁ γράφων προσφωνεῖ τὸν παραλήπτην φίλον ἄκρον ἀρετῆς καὶ πίστεως, ὁμολογεῖ δὲ ὅτι ἐκ τῆς προηγηθείσης συναναστροφῆς του ὠφελήθη: «*ὥσπερ παρὼν σοι μέγα τι καὶ ἄφατον εἰς εὐφροσύνην ὠνάμην*», ἐπαινεῖ τὰ προτερήματά του, τὴν σύνεσιν τῶν λόγων του, τὴν προθυμίαν του ὅπως ἐπωφελεῶνται τούτων οἱ ἄλλοι, ἐπαινεῖ τοὺς τρόπους (*φιλόκαλον ἢ μᾶλλον φιλόθεον*) καὶ δικαιολογεῖ τὴν σύμπτωσιν εἰς τὸ πρόσωπόν του τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ εὐδαίμονος. Εἰς τὸ πρῶτον αὐτὸ μέρος ὁμολογεῖ ὁ Βρ. τὰ ἴδια του αἰσθήματα: «*Διά τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς διὰ στοργῆς ὅ τι πλείστης ἄγω πάντα τὰ σὰ καὶ διακαῆ πρὸς τὴν σὴν σοφίαν τρέφω τὰ φίλτρα...*». Ἡ στοργὴ καὶ τὸ φίλτρον εἶναι ἐκφράσεις πατρὸς πρὸς υἱόν, δικαιολογοῦνται δ' ὅμως ἐκ τῆς ιδιότητος τοῦ Βρ. τοῦ ἱερομονάχου.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Βρ. ἐπαινεῖ μὲν τὴν ἀπαραχάρακτον πίστιν τοῦ Ν.

¹ Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345-1354, OCP XXI, 1955, σ. 205.

² Τὴν ἀποψιν τοῦ Loenertz ἐδέχθη καὶ ὁ S. Sala ville, Quelques pré-cisions pour la biographie de Nicolas Cabasilas, Πεπραγμένα Θ' Διεθν. Βυζαντινολ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης Γ', 1958, σσ. 215-226, σ. 216. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ 1354 τὸν Ν. Καβάσιλαν «*ὄντα ἔτι ἰδιώτην*» περιέλαβον εἰς τὸ τρίψηφον τῆς ἐκλογῆς οἰκουμ. πατριάρχου (Sala ville, αὐτόθι, σ. 220), θὰ ἦτο περιέργον διὰ τὸν ἰδ' αἰ. ὁ Καβάσιλας νὰ ἦγε τότε ἡλικίαν 30-35 ἐτῶν! Ἐκεῖνο δὲ τὸ ἔτι τοῦ Καντακουζηνοῦ ξενίζει τοὐλάχιστον ἐμὲ.

³ Μικρὰν περιήλθην ὁ Sala ville, ἐνθ' ἄνωγ., 221-222, ἀκολουθῶν κατὰ πόδας τὸν Loenertz, RĒB VII, 1949, σ. 12, τὸσον ὥστε νὰ δέχεται (σ. 221, σημ. 4) ὅτι τὰς ἐπιστολάς τοῦ Βρυεννίου τὸ πρῶτον ἐξέδωκεν οὐχὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἀλλὰ δῆθεν ὁ τυπογράφος Θωμᾶς Μανδακάσης! Ἀπλῆ φυλλομέτρησις τοῦ Γ' τόμου, ἀνάγνωσις τὸσον τῶν προλεγομένων ὅσον καὶ τῶν σχολίων τῶν ἐκτιδομένων κειμένων, πείθει ὅτι οὐδεμίαν ἀνάμειξιν, πέραν τῆς διορθώσεως, ἔσχεν ὁ Μανδακάσης.

Καβάσιλα, « τοῦ νοθευμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους (καθάπερ) ἀπήλασαι » λέγων, ἐπαινεῖ δ' αὐτὸν περαιτέρω « πρῶτον μὲν διὰ τὴν εὐδαιμονίας ἀκρότητα, εἶπερ εὐδαιμόνων ἐστὶν ὁ τῶ μὲν σώματι ὑγιής, τὴν δὲ ψυχὴν εὐπορος, τὴν δὲ φύσιν εὐπαίδευτος· τὸ (δὲ) δεύτερον, διὰ τὴν τοῦ τρόπου χρησιμότητα... καὶ τρίτον, διὰ τὴν ἐν πίστει ὀρθότητα... » Δικαιολογεῖ δὲ τὸν κομπασμὸν διὰ τὰ προσόντα ταῦτα τοῦ Καβάσιλα, λέγων ὅτι αὐτοὶ (ὁ Βρ. καὶ οἱ Βυζαντινοὶ) ¹ μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θρηνοῦν καὶ νὰ σκεπάζουν τὸ πρόσωπον « ὡς οὐκ ὄντος ἡμῖν σοφοῦ καὶ εὐδαιμόνου ἄρχοντος. ἀλλ' ὄχρητο πάντη τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ἀπόλωλεν »! Ὁ ὑπαινιγμὸς οὗτος δύναται νὰ στρέφεται ἢ κατὰ τοῦ πολιτικοῦ ἢ κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὁ Μανουὴλ Β' (ἀπὸ τοῦ 1391 βασιλεύων, πρὸ πολλοῦ ἔστεμμένος συμβασιλεύς!) ἦτο πιθανῶς οὐχὶ εὐδαιμόνων, ἀλλ' ἀναντιρρήτως σοφός. Τοὺς κατὰ τῶν ἀντιθέτων καὶ ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγῶνας Ἀντωνίου Δ' ἐκτιμᾷ ὁ Βρ. Διὰ ποῖον λοιπὸν λέγει ταῦτα; Ὅχι διὰ πρόσωπα τοῦ 1390-1396. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν Καβάσιλαν παρακλήσεις, δι' ἧς προχωρεῖ πρὸς τὸ τέλος ἡ ἐπιστολή: « ἔλεγε τοὺς βλασφημεῖν ἀρέσκειν ἠγοούμενος τῇ ἀληθείᾳ... τοῖς τῶ Πνεύματι μαχομένοις ἀντίστηθι· ποιήσον τοὺς μύθους ἐκ μέσου... ». Ἡ προτροπὴ αὕτη τῆς συγγραφῆς κατὰ τῶν λατινοφρονούντων θ' ἀναφέρεται εἰς περίοδον συζητήσεων καὶ ἀντιθέσεων, ἡ ὁποία δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἢ ὡς ἄνω προταθεῖσα 1390-1396, καλυπτομένη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ Βαγιαζήτ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πολιορκίαν τῆς Πόλεως ².

Ἡ ἐπιστολὴ τελευτᾷ μὲ τὴν εὐχὴν « ἐπεὶ... τοῦ καλοῦ τούτου χρηματός, τοῦ κατὰ τὴν σὴν οἰκείωσιν, ἐπιτυχεῖν μοι τελεῖν ἐξεγένετο, καὶ ἡδομαι σφόδρα τῶ ἀνυχῆμαι, καὶ διὰ βίου συμπαραμένειν μοι εὐχομαι ». Μολονότι ἡ εὐχὴ εἶναι τοῦ ἀπραγματοποιήτου, ἀφ' ἑνὸς δεικνύει τὴν γνωριμίαν τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ἐξ ἄλλου ὅτι εἶχεν ἀκόμη ὁ Καβάσιλας περιθώριον διὰ τὴν φιλικὴν ταύτην προσωπικὴν σχέσιν. Ἄλλως τε ἐν τῇ ἐπιστολῇ φέρεται ὑγιής, ἐνῶ ὀπωσδήποτε τὸ 1390-1396 καὶ πολὺ γέρον, ἀν' ἔζη, καὶ ἀνάθε ἄλλο παρὰ ὑγιῆς θὰ ἦτο.

3. Ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τῆς ἐπιστολῆς δὲν φαίνεται ποῖα ἔργα τοῦ Νικολάου ἐγνώριζεν ὁ Βρ., ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ὠφέλιαν χρονολογικὴν, ἔστω καὶ ἔμμεσον. Ἀπὸ τὴν ὑπογραφήν πάλιν « Ίωσήφ τοῦ Βρουεννίου » λείπει τὸ *μοναχοῦ*, καθὼς λείπει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κυδώνην. Κατ' ἀρχὴν θὰ ὑπέθετέ τις, ὅτι καὶ αἱ δύο ἐγράφησαν πρὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου, ἐπομένως κάπου ἔκει περὶ τὸ 1370,

¹ Καὶ ὄχι, φυσικά, οἱ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοί.

² Ἡ πρώτη διάλεξις τοῦ Βρουεννίου διεξήχθη καὶ ἐγγράφη ἐν Χάνδακι Κρήτης.

ἄν περὶ τὸ εἰκοστὸν ἑκάρη ὁ Βρ. μοναχός. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐξετάσω καὶ αὐτὴν τὴν ἄποψιν.

¹ Ἴδου πρῶτον πῶς ὑπογράφει τὰς ἐπιστολάς του ὁ Βρ.¹.

Α': Τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου, ὃν ἡ φήμη ἐκ νέου Βρυνένιον Ἰωσήφ ἐγνώρισεν (Γ', 128). 1382 - Σεπτ. 1397.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἐγράφη τοῦ Βρ. ὄντος νέου, καὶ ὅτι οὗτος ἑκάρη πολὺ νέος μοναχός, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζεται μὲ τὸ κοσμικόν του ὄνομα.

Β': Τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Ἰωσήφ, ὃν τὴν ἐπίκλησιν ἡ φήμη Βρυνένιον οἶδε καλεῖν (Γ', 131). 1382 - 1402.

Γ': Τοῦ πάντα καὶ φιλοῦντος τὰ σὰ καὶ θαυμάζοντος Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυνένιου (Γ', 133). 1389 - 1399.

Δ': Τοῦ ὃν φιλεῖς διαφερόντως Ἰωσήφ Βρυνένιου, πιστοτάτου σοι φίλου, καὶ κατὰ Θεὸν ἀγαπῶντός σε (Γ', 135). 1390 - 1391 ἢ 1396 - 1397.

Ε': Τοῦ ἐν μοναχοῖς οἰκροτάτου καὶ ἀχρείου δούλου τῆς σῆς ἀγιότητος², Ἰωσήφ Βρυνένιου (Γ', 138). 1382 - 1383. 1401 - 1403.

Ϛ': Τοῦ τῶν ὁσῶν λόγων διαπύρως ἐξηρημένον, Ἰωσήφ τοῦ Βρυνένιου (Γ' 141), 1390 - 1396 ;

Ζ': Ὁ πάντα τὰ σὰ³ καὶ φιλῶν καὶ θαυμάζων ἐξόχως, μοναχός Ἰωσήφ, ὃν διὰ τὸ γνώριμον οἱ πολλοὶ Βρυνένιον γράφουσιν (Γ', 143). 1390 - 1396 ;

Η': Τοῦ κατὰ πνεῦμα υἱοῦ καὶ φίλου γνησίου καὶ δούλου πιστοῦ τῆς σῆς ἀγιότητος⁴, μοναχοῦ Ἰωσήφ, οὗ Βρυνένιος ἡ ἐπίκλησις (Γ', 145). 1390 - 1396 ;

Θ': Τοῦ τῆς σῆς ἀγιότητος⁵ καὶ υἱοῦ καὶ οἰκείου δούλου, Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυνένιου (Γ', 148). Φθινόπωρον 1396.

Ι': Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυνένιου (Γ', 155)⁶. 1397.

ΙΑ': Βρυνένιου μοναχοῦ Ἰωσήφ (Γ', 157)⁷. 1406 - 1407.

¹ Ἐντὸς παρενθέσεως ἐτέθη ὁ τόμος καὶ αἱ σελίδες ὅπου ἀπαντοῦν αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἐπιστολῶν. Διὰ τοῦ Γ' νοεῖται ὁ τρίτος τόμος τῶν Εὐρεθέντων τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐγ. Βουλγάρεως 1784, ὡς Πα ρ α λ ε ι π ὀ μ ε ν α. Μετὰ τὴν ἔνδειξιν ταύτην ἐτέθη ὁ χρονισμὸς (διὰ τὰς ἐπιστολάς π.χ. 1382 - 1383) κατὰ Loenertz, πρὸς τὸν ὅποιον δὲν εἶμαι πάντοτε σύμφωνος.

² Τῷ Ἱεροσολύμων Δωροθέῳ.

³ Τῷ ἡγουμένῳ τῶν Στουδίου Εὐθυμίῳ.

⁴ Τῷ Ἀλεξανδρείας Μάρκῳ.

⁵ Τῷ οἰκουμενικῷ.

⁶ Μαξίμῳ Χρυσοβέργῃ.

⁷ Μακαρίῳ Ἀμμοχώστου, χωρεπισκόπῳ ὑποτεταγμένῳ τοῖς Λατίνοις.

- IB' : Τοῦ τῶν σῶν δούλων δούλου καὶ τῆς βασιλείας¹ εὐχέτου, μοναχοῦ Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου (Γ', 159), 1407 ;
- IG' : Ὁ πάντα τὰ σά² καὶ ἀγαπῶν καὶ ἐπαινῶν καὶ θαυμάζων, Ἰωσήφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος (Γ', 160). 1407 ;
- IA' : Τοῦ τῶν σῶν³ ἐπαινέτου καὶ γνησίου φίλου, μοναχοῦ Ἰωσήφ, ᾧ Βρυέννιος τὸ ἐπώνυμον (Γ', 162). 1407 ;
- IE' : Ὁ κατὰ πάντα τῆς σῆς ἀγιότητος⁴ Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος (Γ', 167). 1407 - 1410 ;
- IF' : Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου... (Γ', 170)⁵. 1409 - 1410.
- KA' : Ὁ πάντα τὰ σά⁶ καὶ φιλῶν καὶ θαυμάζων Ἰωσήφ ὁ Βρυέννιος (Γ', 180).

Αἱ ἐπιστολαὶ IZ' - ΚΓ' καὶ ΚΕ' δὲν ὑπογράφονται εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἔκδοσιν, καθὼς καὶ ἡ ὑπὸ Ἀ. Παπαδ. Κεραμέως ἐκδοθεῖσα ἀλληλογραφία, ὅπου μόνον ἡ διαθήκη ἐπιγράφεται « Διάταξις Ἰωσήφ μοναχοῦ Βρυεννίου »⁷. Ὁμοίως δὲν ὑπογράφεται καὶ ὁ παραμυθητικὸς λόγος πρὸς τοὺς Κρητῆς (1402 ;) ὁ ἐπιγραφόμενος ὁμοίως « τοῖς ἐν Κρήτῃ ἐν Θεῷ πατρὶ ἠγαπημένοις μοι... Ἰωσήφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος... »⁸ (1402 ;). Ἡ ἐπιστολὴ Ἰωάννη τῷ Συριανῷ (1407 ;)⁹ δὲν ὑπογράφεται μὲν ἐν τῷ πατριακῷ κώδικι, πλὴν ἐν τῷ Vallicell. Gr. B 128, p. 170 φέρει τὴν ἐξῆς ὑπογραφὴν : « Ταῦτα ἡ τοῦ τὴν ἐπωνυμίαν Βρυεννίου μοναχοῦ Ἰωσήφ δεξιὰ σοι ἐγγράσσα δεικνυσι ».

Ἐπομένως ὑπάρχουν τέσσαρα παραδείγματα περιπτώσεων καθ' ὅς ὁ Βρυέννιος παρέλειψε τὸ μοναχὸς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του (ἐπὶ 19 περιπτώσεων). Καὶ εἰς μὲν τὰς τρεῖς δὲν εἴμεθα ἀσφαλεῖς περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν ἐν λόγῳ κειμένων, ἐνῶ περὶ τοῦ τετάρτου, τῆς πρὸς Ἀλέξιον τὸν Ἀπόκαυχον ἐπιστολῆς, δὲν προκύπτει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἐγράφη μετὰ τὴν ἐπανεγκατάστασιν τοῦ Βρ. ἐν Κωνσταντινουπόλει (1403 ;). Ἐπομένως

¹ Τῷ βασιλεῖ Μανουὴλ Β'.

² Μανουὴλ τῷ Πόθῳ ἐν Λακεδαίμονια.

³ Μανουὴλ τῷ Ὀλοβόλῳ, ἐν Θεσσαλονίκη. Ὁ Loenertz, RĒB VI, 1948, σ. 119 ἔγραψεν ἄλλοτε, ὅτι τὸ θῆρος τοῦ 1403 ὁ Ὀλόβολος οὗτος ἐξελέγη μητροπολίτης Γοθθίας, ἀλλὰ πῶς τότε τὸ 1407 εὐρίσκεται ἐν Θεσσαλονίκη καὶ δὴ μὴ ἱερωμένος ;

⁴ Ἡρακλείας Ἀντωνίῳ.

⁵ Κιέβου Φωτίῳ ἐκ Μονεμβασίας Ἑλληνι.

⁶ Ἀλεξίῳ Ἀποκαύχῳ ζωγράφῳ καὶ οἰκείῳ τοῦ Βρ.

⁷ *Varia Graeca Sacra*, Ἁγία Πετρούπολις 1909, σ. 295 - 296. Τὰ ἄλλα τρία κείμενα αὐτόθι 292 - 295.

⁸ *ΕΕΒΣ* ΙΘ', 1949, σ. 139.

⁹ Ὁ Ἰωσήφ Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 133 - 137.

καὶ μοναχὸς ὢν ὁ Βρ. ἠδύνατο νὰ παραλείψῃ τὴν ἔνδειξιν ταύτην ἐκ τῆς ὑπογραφῆς του.

Συνοψίζων δὲν δέχομαι ὅτι ἡ πρὸς Νικ. Καβάσιλαν ἐπιστολὴ ἐγράφη τὸ 1390-1396 ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ δὲν δύναμαι καὶ νὰ προσδιορίσω ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῆς πολὺ πρὸ τῆς ἡμερομηνίας ταύτης συγγραφῆς. Νομίζω δ' ὅτι ex argumento incerto δὲν πρέπει νὰ στηρίζεται ἡ χρονολόγησις τοῦ Καβάσιλα καὶ νὰ παρατείνεται ὁ χρόνος τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέχρι καὶ τοῦ 1396. Ἐπιπλέον, ἡ ἀσφαλέστερα θὰ δείξουν ἴσως, εἰς τὸ μέλλον, τότε ἐξῆλθε τῆς σκηνῆς τοῦ ματαίου βίου ὁ μυστικὸς καὶ λειτουργικὸς ἀνὴρ.

4. Ὡς πρὸς τὴν πρὸς Κυδωνῆν ἐπιστολὴν, τὰ πράγματα εὐκολύνονται. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει καὶ τόπον προορισμοῦ: «*Ἐν Βενετία*». Ὁ πατὴρ Loenertz προτείνει δύο χρονολογίας: 1390-1391 καὶ 1396-1397, δεδομένου ὅτι κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἔτη εὐρίσκειτο ὁ Δημ. Κυδωνῆς ἐν Βενετία. Ἄλλ' εἰς τὴν Ἐνετιάν εὐρίσκομεν τὸν σοφὸν σύμβουλον Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ κατὰ τὸ 1371, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς Ρώμης καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς «*ὁμολογίας πίστεως*» τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν πάπαν¹. Θὰ συζητήσωμεν καὶ τὰς τρεῖς περιπτώσεις. Ἄλλ' ἴδωμεν πρῶτον τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ Βρ. γράφει ἀπαντῶν πρὸς τὸν Κυδ., θεωρῶν τὴν ἐπιστολὴν του ἔνδειξιν ἀγάπης, ἡ ὁποία «*ἐκ τοσοῦτου πνεύσασα διασιτήματος*» (Ἐνετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ Ἐνετίας εἰς Κρήτην) καὶ εὐροῦσα αὐτὸν «*ἐν τρικυμῖα λογισμῶν καθεστῶτα*»² ἠύφρανε καὶ ἐπέδρασε ὥστε νὰ λησμονήσῃ

¹ Περί τοῦ ταξιδίου τούτου Ἰωάννου τοῦ Ε' ὄρα κυρίως A. A. Vasiliev, *Il viaggio dell'imp. biz. Giovanni V Paleologo in Italia (1369-1371) e l'unione di Roma del 1369*, SBN III, 1931, σσ. 153-193 καὶ R. - J. Loenertz, *Jean V Paléologue a Venise (1370-1371)*, *RÉB XVI*, 1958, σσ. 217-232 (ἐν σσ. 217-220: *Le témoignage de D. Cydonès et celui de Jean V*). Ἐσχάτως ὁ Ἰ. Μαμάλακας, Ἡ ἐπίδρασι τῶν συγχρόνων γεγονότων στίς ἰδέες τοῦ Γεμιστοῦ, Περρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. Θεσσαλ. Β', 1955, σ. 501 ὑπεστήριξεν ὅτι «*τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1367 συναντᾶται ὁ πατριάρχης μετὸν πάπα στὴ Ρώμη καὶ στίς 18 Ὀκτ. 1369 ὑπογράφεται ἡ ἔνωσις ἀπὸ τὸν Ἰωάννην V (sic), πού εἶχεν ἔλθει γι' αὐτὸ μὲ τὸ Δ. Κυδωνῆ*». Οὕτως ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος Κόκκινος, ὁ βιογράφος τοῦ Γρηγ. Παλαμᾶ καὶ καταδικάσας τὸν Πρόχορον Κυδωνῆν, φέρεται ὡς ὑπογράφας ἀνυπόστατον ἔνωσιν μετὰ τῶν Λατίνων! Πράγματι ἀνεγνώσθη ἀπλῶς «*ὁμολογία πίστεως*» ἐν Santo Spirito di Sassio τῆς Ρώμης, παρόντος τοῦ Λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἧς ὁμολογίας τὴν μετάφρασιν ἐπιλοτέχνησεν ὁ Κυδωνῆς. Πρβλ. R. - J. Loenertz, *Démétrius Cydonès Correspondance I*, 1956 (*Studi e Testi 186*), ἀρ. 129, σσ. 164-166, τὸ δὲ κείμενον παρὰ G. Mercati, *Notizie di Procoro e Dem. Cidone...* 1931 (*Studi e Testi 56*), σσ. 293-296, καὶ αὐτόθι 146-148.

² Τὴν αἰτίαν τῆς τρικυμίας δὲν λέγει, προφανῆς ὁμως εἶναι ὅτι ταράσσει τὸν νέον θεολόγον τὸ ὄλον ἐκκλησιαστικὸν - πολιτικὸν πρόβλημα τῆς διαμάχης Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, τὴν τήρησιν τῆς παραδόσεως καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ κράτους.

τὰ οἰκεία κακά, ποῖα ἀγνοοῦμεν. Ἡ φιλία τῶν δύο ἀνδρῶν περιγράφεται κατόπιν μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Κυδ. ἔχαιρεν ἐπὶ ταῖς χαραῖς τοῦ Βρ. καὶ ἔλυπειτο ἐπὶ ταῖς λύπαις του, ἐπήνει αὐτὸν ἐπιτυγχάνοντα καὶ ἐκέντριζε ὀρθομοῦντα. Τοῦτο ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν Κυδ. ὁ Βρ. καὶ ὠμολόγει «τοῖς συνοῦσι» (συμμονασταῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ Κρήτη), εὐχεται δὲ νὰ μάθῃ ὅτι ὁ Κυδ. ταχέως ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὰ βασίλεια, δηλαδὴ ἔχων τὴν βασιλικὴν εὐνοίαν καὶ ἀξίωμα παρὰ τῷ ἀνάσσοντι.

Μετὰ τὰς εὐχὰς ταύτας, ὁ Βρ. ἐνθουμεῖται τὴν ἀποστασίαν καὶ ἀποκλαίει τὸ ἑλληνικὸν γένος, τὸ ἀποβαλὸν ἄνδρα δυνάμενον νὰ υπερασπίσῃ τὰ δόγματά του καὶ νὰ εἶναι καύχημα καὶ δόξα του. «*Nōν δέ, ὃν ἄν χρεῖαν εἶχε γλώττης ἀποπληροῦντα, ἢ ὄπλου ἰσχυροτάτου ἢ καθ' ἡμᾶς [Ὁρθόδοξος] Ἐκκλησία, τούτου ἀτιμῆς ἀποσκιρτῶντος*», ὥστε νὰ φαίνεται εἰς τοὺς ἀντιθέτους, χωρὶς εἰς τὴν πραγματικότητά νὰ εἶναι, ὅτι δύναται εὐκόλως ἢ Ἀνατ. Ἐκκλησία νὰ καταβληθῇ, ὡς στερουμένη υπερασπιστοῦ. Ἄλλ' αὕτη δὲν ἔχασε μόνον τὸν Κυδῶνην, ἀλλὰ τὸν ἔχει «ἐχθρὸν καὶ πολέμιον», ποῖον; αὐτὸν ποὺ ἐγέννησε καὶ ἐξέθρεψεν. Καὶ παραβλέπων οὗτος ὅτι ἀμείβεται μὲν ὁ τιμῶν, τιμωρεῖται δ' ὁ ἀτιμάζων τοὺς γεννήτορας, ἀτιμάζει τὰ στήθη τῆς μητρὸς. Πιθανὸν ἢ Μήτηρ Ἐκκλησία νὰ ὑστέρησεν εἰς κάτι, ἔπρεπε ν' ἀποκρύψῃ καὶ ὄχι νὰ διαπομπεύσῃ τὸ αἶσχος, ὅπως θὰ ἔπρατε διὰ τὴν κατὰ σάρκα μητέρα του. Ἐπρεπε, φοβούμενος τὸν θεῖον νόμον, νὰ περιστείλῃ τὴν γυμνότητα ὅχι νὰ τὴν ἐκκαλύψῃ. Ὅμως ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία «*οὐ μόνον αὕτη ἐν οὐδενὶ ἐπιλήψιμος, ἀλλὰ μόνη ὀρθὴ καὶ ἀληθὴς καὶ ἐξαιρετος*».

Μετὰ τὴν συμβουλήν ταύτην, ἡ ὁποία ἐφθασεν εἰς τὴν ἐπιτίμησιν, ὁ Βρ. ἐπάγειται: «*Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς εἰς τὴν Μητέρα ἐπανόδου αὐτὸς βουλευσῆ σαφῶς καὶ εὐφρανεῖς αὐτὴν τοῖς ὑστέροις, ὡς τοῖς προτέροις ἐλύπησας*», προφανῶς ἀναμένων, ὅτι ἢ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν ἀντίθεσις ὑπῆρξε παροδικὴ καὶ ὅτι ὁ Κυδῶνης θὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖθεν ὅθεν ἐξέκλινεν. Μετὰ ταῦτα ὁ ἐπιστέλλων δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἀργοπορίαν τῆς ἀπαντήσεως ἢ τὴν ἔλλειψιν ἀλληλογραφίας, ἐπικαλούμενος λόγους ὑγιείας, μεθ' ὃ πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Κυδῶνη ὡς ἀνθρώπου καὶ λογίου, γνώστου τῆς Λατινικῆς, ἀκριβολόγου Ἐλληνιστοῦ κλπ. Κατακλείει δὲ τὴν ἐπιστολὴν εὐχόμενος ὅπως ὁ Κυδ. «*θάττον ἐπανέλθοις εἰς τὴν Πατρίδα¹ καὶ τῆς σοφίας εὔροις τὸ τέλος ἐπάξιον*», ὑπογράφεται δὲ ὡς ὑπὸ τοῦ Κυδ. «*φιλούμενος διαφερόντως καὶ πιστότατος φίλος*»!

¹ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σύμπτωσις τῶν ὄρων *Μήτηρ* (Ἐκκλησία) καὶ *Πατρίς* (Βυζάντιον)! Εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Βρουεννίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι Ἑλλην ὁ λατινίσας. Πρβλ. καὶ τὴν δεκάτην ἐπιστολὴν τοῦ Βρ. «*Τῷ ἀπὸ Γραικῶν (=Ἑλλήνων, Ρωμαίων) Ἰταλῶ, ἀδελφῶ Μαξιμῶ...*» (Χρυσοβέργη) (Γ', σ. 148), ὁ ὁποῖος, κατὰ Βρ., ἔγινεν Ἰταλὸς ἐπειδὴ ἠσπάσθη τὸν καθολικισμόν!

Ἔρχομαι τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ χρονισμοῦ. Καὶ πρῶτον ἦτο δυνατὸν ἢ ἐπιστολὴ νὰ ἐγράφη τὸ 1396 - 1397 ; Εἰς τοῦτο συνηγορεῖ εἰς λόγος. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν γίνεται λόγος περὶ ἀσθενείας τοῦ Βρ., ὡς ἤδη εἶπον : « ἀλλὰ τὸ καταιερίζον καὶ τρυχὸν ἡμᾶς ἄλγος οἶσθα, ὅφ' οὐ καὶ τῶν ἔγγραφα φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐπιλελῆσθαι βιάζομαι. Πλὴν καίπερ οὕτω τὴν κεφαλὴν πάσχων, σοῦ τῆς φίλης κεφαλῆς οὐδαμῶς ἐπιλέλησμαι ». Ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς παραμονῆς τοῦ Βρ. (1402 ;) κατεῖχεν αὐτὸν ἢ ἐν λόγῳ κεφαλαλγία φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξιτηρίου πρὸς τοὺς Κοῤῥητας λόγου : « ἂν τὸ τῆς κεφαλῆς ἄλγος μὴ ταύτας μοι προδῶ τὰς ἐλπίδας »¹. Ἀφῆκε δ' αὐτόν, ἢ συνήθης εἰς ἐγκρατεῖς μοναστὰς καὶ ὑγρὰ κλίματα ἐνόησιν αὐτῆ, ἐπανελθόντα εἰς τὰ Στουδίου, ὅθεν γράφει πρὸς τὸν συμμοναστήν του κωδικογράφον Ἰωάννην « ὁ πόνος τῆς κεφαλῆς ἀφῆκε με »², καὶ πρὸς τὸν οἰκεῖον του ζωγράφον Ἀλέξιον Ἀπόκαυχον « Γίνωσκε ὅτι σωματικῶς μὲν καλῶς ἔχω, ψυχικῶς δὲ ἀσθενῶ »³. Ἐὰν μὴ ἦτο χρόνιον ἢ περιοδικὸν τὸ πάθος τῆς κεφαλαλγίας, τότε ἢ πρὸς Κυδῶνην ἐπιστολὴ θὰ ἦτο ἐγγυτέρα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ Βρ. ἐκ Κρήτης. Εἰς τοῦτο θὰ συνηγόρουν καὶ αἱ εὐχαί του, ὅπως ὁ Κυδ. ἐπανέλθη εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν Πατρίδα.

Ἄλλ' ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἀπορία : Ἦτο δυνατόν τὸ 1396 - 1397 ὁ Βρ. νὰ ἐφιλειῖτο διαφερόντως καὶ νὰ ἦτο πιστότατος φίλος τοῦ Κυδῶνη ; Ἦτο ἐπίσης δυνατόν ν' ἀναμένη κὰν μεταστροφὴν τοῦ Κυδῶνη ἀπὸ τριακονταετίας προσχωρήσαντος πρὸς τὸν πάπαν ; Πῶς δὲ θὰ ἐξηγηθῆ τὸ νῦν... ἀποσκιρτῶντος τῶν στ. 14 - 16 ; Τοῦτο, νομίζω, βοᾷ, ὅτι πρόσφατος ἦτο ἡ ἀποστασία τοῦ Κυδῶνη, ἢ πικρία ἐκ τῆς καταδίκης τοῦ Προχόρου καὶ τοῦ θανάτου του, γεγονότα τὰ ὅποια εἶχον προκαλέσει (1368 - 1369) τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Κυδῶνη κατὰ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, κατὰ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας ἐπομένως. Κατὰ ταῦτα ἀπορρίπτω τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἦτο δυνατόν ἢ ἐπιστολὴ νὰ ἐγράφη τὸ 1396 - 1397, ὅτε ὁ Κυδῶνης (μετὰ τοῦ Χρυσολωρᾶ) ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν, μετέφραζε δὲ τὴν *Ordo missae* τῶν δομηρικανῶν, στενωῶς συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ Μανουὴλ Καλέκα καὶ τοῦ Μαξίμου Χρυσοβέργη⁴.

Διὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου λόγους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγράφη ἢ ἐπιστολὴ οὐδὲ κατὰ τὸ 1390 - 1391⁵, ὅταν μάλιστα τὴν 20ῆν Ἰανουαρίου τοῦ

¹ Γ', σ. 38.

² Γ', σ. 178, ἐπιστολὴ ΚΓ'.

³ Γ', σ. 179.

⁴ R. - J. Loenertz, Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, 1947 (*Studi e Testi* 131), σ. 122 (ἐν σσ. 108 - 122 : *Essai de Chronologie πληρέστερον ἀλλὰ καὶ διάφορον τοῦ παρὰ G. Mercati, Notizie...*, σσ. 519 - 521 : *Alcune date provate o probabili della vita di Demetrio Cidone*).

⁵ Loenertz, Les recueils de lettres de D.C., 1947, σ. 120, ἀμφιβάλλων σημειώνει : « aucune lettre de Cydonès n'est datable de son séjour à Venise ».

ἔτους ἐκείνου (καθ' ἡμᾶς 1391) ὁ Κυδώνης ἐδέχθη τὴν ἐνετικὴν ὑπηκοότητα, γενόμενος *civis Venetiarum*¹. Ἀπεναντίας τὰ πάντα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ χρονισμοῦ τῆς ἀποστολῆς κατὰ τὸ ἔτος 1370-1371, ὅτε ἐκ Ρώμης μέσω Νεαπόλεως εὐρέθη εἰς Ἐνετιανὸν ὁ Κυδώνης καὶ ἐκεῖθεν ἐνεθυμήθη τὸν πιστόν του φίλον Βρ., μὴ ἔχοντα προφανῶς ἐκδηλωθῆ κατὰ τὴν δίκην τοῦ Προχόρου, δυνάμενον νὰ ἐλπίζῃ ἀκόμη εἰς ἕνα συμβιβασμόν, μίαν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ βασιλεία², καὶ τοῦ ἔγραψεν. Ὁ Βρ. ἐπροθυμοποιήθη ν' ἀπαντήσῃ, σιγῶν ἀπὸ μακροῦ καὶ προφασιζόμενος τὴν κεφαλαλίαν, τίποτε δηλαδὴ τὸ παραμόνιμον, δυνάμενον νὰ ἐμποδίσῃ τινὰ ἀπὸ τοῦ νὰ γράψῃ μίαν ἐπιστολήν! Μολονότι δὲ δαπανᾶται εἰς ἐγκωμιασμόν τοῦ παλαίου τοῦ φίλου, διαχωρίζει πλέον σαφῶς τὴν θέσιν του, ἀποδοκιμάζει τὴν ἀποστασίαν (καὶ ἂν αὕτη εἶχε πολιτικὴν σκοπιμότητα), ἐλέγχει, προτρέπει εἰς ἐπάνοδον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ παλαιὰ φιλία πρέπει νὰ διελύθη. Ὁ Βρ. θ' ἀναλάβῃ ἀργότερον ἀποστολὴν ἄλλην, νὰ πολεμήσῃ τὸν Λατινισμόν εἰς αὐτὴν τὴν ἐπικρατείαν του, ἐνισχύων τοὺς δοκιμασθέντας ἐκ τῆς Κρητικῆς ἀποστασίας 1361-1364 ὀρθοδόξους Κρήτας, καὶ οἱ δρόμοι τῶν δύο λογίων εἶναι χωριστοί. Νομίζω μάλιστα, ὅτι εἶναι ἐμφανῆς ἡ ἀντίθεσις: Τοῦ ἑνὸς ὡς μιᾶς πολιτικῆς συνειδήσεως, προσπαθούσης νὰ διασώσῃ, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὰ πράγματα διὰ συμβιβασμῶν (δογματικῶν ὑποχωρήσεων, συνθηκῶν, πωλήσεων, δανείων, πρεσβειῶν κ.ἄ. συνήθων καὶ τότε καὶ τώρα διπλωματικῶν ἐνεργειῶν). Καὶ τοῦ ἑτέρου, τοῦ Βρυεννίου, ἐντόνου ἐθνικῆς συνειδήσεως, θέτοντος ὑπεράνω πάντων τὴν διατήρησιν τῆς εὐσεβείας (τῆς παραδόσεως τοῦ Ἑθνους), δηλονότι ἀποκλείοντος πάντα συμβιβασμόν εἰς τὸν χῶρον τῆς πίστεως, δι' ἧς διεχωρίζετο τὸ ὁμόδοξον ἀπὸ τὸ ἄλλοεθνές.

Ποία ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο ἐπιστολῶν, τῆς πρὸς Κυδώνην καὶ πρὸς Καβάσιαν! Διὰ τῆς πρὸς τὸ μυστικὸν ἐπιστολῆς τοῦ ὁ Βρ. ἠθέλησε νὰ δείξῃ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου πρὸς τὴν τοῦ πραγματευτοῦ τῆς πίστεως διπλωμάτου, ὁ ὁποῖος κατὰ βάθος ἠδιαφόρει διὰ τὸν παραδοσιακὸν χριστιανισμόν, τὴν εὐσέβειαν τοῦ Βρ. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι ἡ συναγωγὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βρ.³ εἶχεν ἐπιδεικτικὸν καὶ διδακτικὸν σκοπόν. Ἐπιδεικτικὸν μὲν διὰ νὰ δείξῃ τὰς σχέσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκεῖνος πρὸς ὑπερόχους ἄνδρας, βασιλέα, πατριάρχας, συγγραφεῖς, λογίους, ἀξιωματούχους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Ἀλλὰ πάντως ἰδίᾳ διδακτικὸν σκοπόν, διότι ὑπῆρξε συνα-

¹ Προχείρως Loenertz, αὐτόθι.

² Ὅντως, ἀναχωρήσας τὸν Μάρτιον 1371 εὐρέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Μάιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Κυδώνης (Mercati, Notizie, σ. 520) καὶ μόλις τὸ 1376 ἐγκαταλείπει τὸ αὐλικὸν ἀξίωμα (Mercati, αὐτόθι, σ. 521) διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν. (Σχετικῶς πρβλ. καὶ Loenertz, Les recueils, σσ. 112-114, δίδοντα ἄλλην σειρὰν εἰς τὰ γεγονότα, παρεμβαλλομένης τῆς παραμονῆς τοῦ Κυδ. εἰς Λέσβον).

³ Ὅχι τὸ σύνολον τῆς ἀλληλογραφίας. Βλ. περαιτέρω.

γωγή διὰ μαθητὰς ὀρθοδόξους. Νομίζω μάλιστα ὅτι πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Κυδώνην πρέπει νὰ τοποθετηθῆ χρονικῶς καὶ ἡ πρὸς Καβάσιλαν, παρὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς παραμονῆς τοῦ Βρυννίου ἐν Κρήτη.

5. Ἐδῶ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐκφράσω τὴν διαφωνίαν μου πρὸς τὸν ἀγαπητόν μου πατέρα R. - J. Loepertz, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν λαμπρὰν μελέτην περὶ τῆς χρονολογίας (καὶ δὴ τῶν 16 πρώτων ἐπιστολῶν) τῶν ἔργων τοῦ Ἰωσήφ Βρυννίου, εἰς τὴν ὁποίαν πολλάκις ἤδη ἀνεφέρθημεν. Ὁ L. ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ ἀποτελοῦν δύο σειρὰς (1 - 16 καὶ 17 - 25), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη περιέχει ἐπιστολὰς (1 - 10) γραφείσας ἐν Κρήτῃ (1382 - 1402), καὶ ἄλλας (11 - 16) γραφείσας μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδον. Τὰς τῆς δευτέρας σειρᾶς πρὸς οἰκεία πρόσωπα εὐρίσκει διαφόρου ὕφους καὶ συνθέσεως ὁ L. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ μελέτη τοῦ θέματος πρέπει νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων δι' ὧν αἱ ἐπιστολαὶ ἔχουν παραδοθῆ, καὶ μὲ τὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν παραδίδονται ἐκεῖ. Πάντως, ὡς ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Βουλγάρεως, οὐδεμίαν σειρὰν παρουσιάζουν, νομίζω δ' ὅτι ὁ ὑπ' ἐμοῦ χρονισμὸς τῆς πρὸς Κυδώνην ἀνατρέπει ἤδη τὴν ἀντίληψιν ὅτι καὶ ἐκείνη ἐγράφη ἐκ Κρήτης.

Τὸ ὅλον θέμα μένει νὰ ἐξετασθῆ κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προσεχῆ δημοσίευσιν ὀλοκλήρου τῆς ἀλληλογραφίας. Ἐκεῖ θὰ γίνῃ διάκρισις τῶν φιλολογικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βρυννίου καὶ τῆς συνήθους ἀλληλογραφίας αὐτοῦ (ἡ ὁποία δὲν παύει νὰ ἔχῃ λογοτεχνικὸν ὕφος), ἀπὸ τῆς ποιματικῆς αὐτοῦ ἀλληλογραφίας (ἐξιτήριοι, παραμυθητικοί, ἐγκύκλιοι). Διότι πᾶσαι αἱ σωθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Βρ. οὔτε ἐγράφησαν οὔτε ἐδημοσιεύθησαν ὡς διδακτικὰ κείμενα, πρότυπα διὰ τοὺς μαθητὰς του ἢ τοὺς ὑπὸ τῶν φίλων του διδασκομένους.

Μίαν τελευταίαν παρατήρησιν θέλω νὰ κάμω. Οὐδεὶς ἐπρόσεξεν ὅσον ἔπρεπε τοὺς στίχους 25 - 30 τῆς πρὸς Νικ. Καβάσιλαν ἐπιστολῆς τοῦ Βρ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ ταλαντεύσεως τούτου καὶ ἐγκαίρου δογματικῆς προσαρμογῆς πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν κακῶν ἐπιρροῶν (προφανῶς τοῦ Κυδώνη): «*Τῆς ἀκιβδήλου καὶ γνησίας μοίρας τελεῖς ἐν Χριστιανοῖς (= Ὁρθοδόξοις) τοῦ νενοθυμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους καὶ θά παξ ἀπήλλαξαι... τὴν συναγωγὴν ἐκείνων ἀπειρηκώς*»! Ταῦτα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουν κατὰ τὸ γῆρας, ἀλλὰ κατὰ τὴν νεότητα τοῦ Καβάσιλα, ἀναφέρονται δ' εἰς ἄγνωστα γεγονότα τῆς ζωῆς του. Ἐξηγοῦνται ὁμως νομίζω ἐπαρκῶς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Κυδώνην σχέσεως κοινῆς καταγωγῆς, φιλίας καὶ σπουδῶν.

6. Σημαντικὸν ζήτημα εἰς τὸν βίον τοῦ Βρυννίου εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψα καὶ ἄλ-

λοτε¹. Παλαιότερον ὁ Ph. Meyer, ἐτοποθέτει τὴν ἔναρξιν τῆς ἀποστολῆς εἰς τὸ ἔτος 1375, ἀλλ' ἤδη ὁ Palmieri (ἀκολουθῶν τὸν Ρῶσον Ἀρσένιον) ἔγραψεν: « Le patriarche Nil (1380-1388) l'envoya à Crete en 1381 »² καὶ ὁ M. Jugie: « circa dimidium saeculi XIV, anno 1381 insulam missus est »³. Τοὺς τρεῖς τούτους ὡς ἀσφαλεστέρους ἠκολούθησα καὶ ἐγώ. Ἐννοεῖται, ὅτι ἂν ἐγνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὸ ἔτος τῆς ἐξόδου τοῦ Βρ. ἐκ Κρήτης θὰ ὑπελογίζομεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ τῆς εἰσόδου, καὶ τὰνάπαλιν, πλὴν οὐδὲν τούτων εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον.

Ἦδη ὁ ἐμὸς Loenertz, γράψας περὶ τοῦ Βρ. ἄρθρον ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Μ. Καλέκα ἐκδιδόμενη⁴, παρουσιάζει νέαν ἄποψιν, ὑποστηρίζων: « Ὁ Ἰωσήφ Βρ. διήλθεν εἰκοσάδα ἐτῶν ἐν Κρήτῃ. Εὕρισκετο ἐκεῖ ἀκόμη τὸ 1397, ὅταν ἔγραφεν ἐν τῇ ἐρήμῳ τὴν ὑπ' ἀριθ. 10 ἐπιστολὴν εἰς τὸν Μάξιμον Χρυσοβέργην. Ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1404, χρονολογία καθ' ἣν — κατὰ τὴν ἰδίαν του μαρτυρίαν — ἀπήγγειλεν ἐν τῷ βασιλικῷ κοιτῶνι τὸν λόγον « περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως ». Μεταξὺ 1397 καὶ 1404 τίθεται τὸ τέλος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ληξάσης συνεπεῖα τῆς ἥτις τοῦ Βαγιαζήτ Α' ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου εἰς τὴν Ἀγκυραν (28 Ἰουλίου 1402). Ἦτο πράγματι ἀπίθανον νὰ εἰσέλθῃ ὁ Βρ. ἐντὸς τῆς ἀκόμῃ πολιορκουμένης πόλεως...⁵. Ἐὰν αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι ὀρθαί, ὁ λόγος « περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως » χρονολογεῖται 1402-1403, καὶ ὁ Βρ., ἀνελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὀλίγον μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας, θὰ ἔφθανεν εἰς Κρήτην τὸ 1382-1383 ». Καὶ περαιτέρω: « Ἐξ ἄλλου ὅταν ἀπήγγειλε τὸν ὡς ἄνω λόγον ὑπῆρχον ἀντιζηλῖαι μετὰ τῶν ἀσεβῶν (μουσουλμάνων, Τούρκων, Μογγόλων) ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε ὑπὸ τὰς ἐχθρικὰς ἀπειλάς »⁶. Ἐπεκαλέσθη δὲ τὰ χωρία « *Θαυματουργεῖ καὶ ἐν ἀπίστοις, ἔθνη ἀδοκῆτως κατ' ἐθνῶν ἐπεγείρων* » (Β' 35-36) καὶ « *τῆς ὀρθοδόξου βασιλείας σμικρυνθείσης τοσοῦτον, ὥστε μιᾶς πόλεως, τῆς βασιλίδος, ἄρχειν, καὶ ταύτης πάντοθεν πρὸς πάντων ἀεὶ πολιορκουμένης* » (Β' 35)⁷.

Διὰ τὴν ἀρχίσωμεν ἐκ τῶν κάτω, ὁ μὲν ἀφορισμὸς τοῦ Βρ. περὶ θαυ-

¹ Τωμαδάκης, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ.

² DTC II, 1910, στ. 1157.

³ Theologia Dogmatica I, 1926, σ. 451.

⁴ Correspondance de Manuel Calecas publiée par Raymond-J. Loenertz, O.P., Città del Vaticano 1950 (Studi e Testi 152), σσ. 95-105.

⁵ Ὁ Loenertz ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ συνθήκη μετὰ τοῦ (υἱοῦ τοῦ Βαγιαζήτ) Σουλεϊμάν καὶ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου συνήφθη πρὸ τῆς 9ης Ἰουνίου 1403, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὁ Μανουὴλ Β'.

⁶ Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 98-99.

⁷ Ὁ Loenertz ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Ph. Meyer, BZ 5, 1896, σ. 85, παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγγραφέως του, ἐτοποθέτησε τὸν λόγον εἰς τὸ 1425!

ματουργίας τοῦ Θεοῦ εἶναι φυσικὸν ν' ἀναφέρεται εἰς τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Μογγόλων συγκρούσεις, ἀλλ' ἡ διαπίστωσις ὅτι περὶ τὸ 1400 τὸ Βυζάντιον εἶχε μίαν μόνον πόλιν καὶ ταύτην συνεχῶς παρὰ πάντων πολιορκουμένην, εἶναι σχῆμα ὑπερβολῆς! Τοιαῦτα σχήματα ὑπερβολῆς εἶναι συγκεχωρημένα εἰς ρήτορα καὶ μάλιστα πιστεύοντα ὅτι ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου εἶναι ἐγγύς, ὡς ὁ Βρ.

Ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ π. Leonertz καθ' ὃ « il est tout à fait improbable que Br. soit rentré dans la capitale encore assiégée » μοῦ φαίνεται ἐπίσης σχῆμα ὑπερβολῆς! Θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζη τις πῶς ἐγίνοντο αἱ πολιορκίαι τόσον κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, πόλεων μεγάλων, ἀλλὰ καὶ πολὺ μικροτέρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς πληθυσμὸν, ἔκτασιν καὶ ἀπρόσβλητον θάλασσιον τεῖχος, διὰ νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἡ εἰσοδοέξοδος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀδύνατος καὶ μάλιστα ἐπὶ μίαν περίπου δεκαετίαν, ὅσον σχεδὸν διαρκεῖ ἡ περιπέτεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν! Ὅχι μόνον οἱ λιμένες τῆς κυρίως Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γαλατᾶ ἦσαν προσιτοί, ὅταν μάλιστα λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Βρ. θὰ ἐπεβιάσθη ἐνετικῶς σκάφους διὰ ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Χάνδακος. Δὲν θέλω νὰ ὑπομνήσω ἐδῶ πόσον συχνὴ ἦτο ἡ ναυτικὴ ἐπικοινωνία Ἐνετίας - Ἀδριατικῆς - Ἐπτανήσου - Κρήτης - Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οὐδὲ ν' ἀρνηθῶ τὰς κατὰ θάλασσαν δυσχερείας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας καὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἡ Ἐνετία ἐλάμβανε πρὸς ἐξασφάλισιν ἑαυτῆς καὶ τῶν συμφερόντων της¹. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως ν' ἀναφέρω χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις ἐνεργειῶν τοῦ πατριαρχείου κατ' αὐτὸ τὸ 1400ὸν ἔτος, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι οὐδεμία δραστηριότης αὐτοῦ ἠμποδίσθη ἐκ τῆς πολιορκίας:

α') Τὸν Ἰανουάριον 1400 ὁ οἰκουμενικὸς γράφων πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης λέγει: « ἀπό τινων τῶν αὐτόθεν εἰς ἡμᾶς ἐρχομένων ἠκούσαμεν »².

β') Κατὰ Φεβρουάριον 1400 εἰς πατριαρχ. γράμμα γίνεται λόγος περὶ ἀναφορᾶς ἐξ Ἀγχιάλου³.

γ') Ἐκ πατριαρχικοῦ γράμματος Μαΐου 1400 φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Σοφριανὸς ἀπέρχεται εἰς Ρωσίαν⁴.

δ') Τὸν αὐτὸν Μαΐον 1400 ὁ πατριάρχης Ματθαῖος ἐπιφορτίζει ὡς Σουγδαίας καὶ Φούλλων, ὀνομαζῶν αὐτὸν π ρ ό ε δ ρ ο ν τὸν μητροπ. Πέργης Ἀτταλείας κλπ. Θεοφύλακτον, ἀ π ό λ ι δ α ὄ ν τ α, ὅπως « ἀπελθὼν ἐκεῖσε καὶ

¹ Πρὸβλ. F. Thiriet, Regestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Roumanie, I, Paris 1958, Nos 917, 949, 952 κ.ά.

² Fr. Miklosich - Jos. Müller, Acta et Diplomata, II, 1862, σ. 334.

³ Αὐτόθι, σ. 345.

⁴ Αὐτόθι, σ. 385.

προσδεχθῆις καὶ τῆς μητροπόλεως ταύτης ἐγκρατῆς γενόμενος, πάντα τὰ ἀνήκοντα καὶ τῷ γνησίῳ ἀρχιερεῖ διενεργεῖν ἀκωλύτως »!¹.

ε') Κατὰ Δεκέμβριον 1400 ἐντέλλεται ὑπὸ τοῦ οἴκουμ. ὁ Ἡρακλείας ἐξαρχικῶς εἰς ἐπίσκεψιν τῶν χηρευσουσῶν ἐκκλησιῶν ἔντε Θράκη καὶ Μακεδονία πάση!².

Τέλος διατὶ νὰ παραβλέσωμεν, ὅτι ὁ οἰκουμενικός, γράφων πρὸς τοὺς Κρητῆτας περὶ συνεισάκτων³, λέγει ὅτι ἔχει τὰς πληροφορίας του « παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν (Κρήτης!) ἐρχομένων »;⁴.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐπιχείρημα ὅτι ἠμποδίσθη ὁ Βρ. νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν λόγῳ τῆς πολιορκίας αὐτῆς. Οὐδὲ δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ χρονολογήσωμεν τὸν λόγον « περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως », τὸν πρῶτον πράγματι ἐκφωνηθέντα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀνάληψιν νέων καθηκόντων. Διότι ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἐξεφωνήθη ἀμέσως. Γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Βρ. ἐπανελθὼν συνέταξε πρῶτον τὸν ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθέντα⁵ παρὰ μυσθτικὸν πρὸς τοὺς Κρητῆτας, ὅπου περὶ οὐδενὸς πολεμικοῦ γεγονότος ὁμιλεῖ. Γνωρίζομεν ἀκόμη ὅτι περιέγραψε τὰς ἐντυπώσεις του πρὸς τοὺς συμμοναστὰς καὶ φίλους του περὶ τῆς ἐν τῇ τῶν Στουδίου μονῇ ἐγκαταστάσεώς του, ὅπου περὶ τοῦ τοπίου καὶ τῶν καλλονῶν ἀκόμη τῆς βασιλευούσης ὁμιλεῖ⁶, περὶ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ περιβάλλοντος ἔναντι τοῦ τῆς Κρήτης, κἄ. πολλῶν⁷, πλὴν περὶ ὑπηρεσίας παρὰ τῷ βασιλεῖ (Μανουὴλ Β') δὲν ὁμιλεῖ, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ τότε, αὐτοῦ ἀπουσιάζοντος⁸.

Ἄλλὰ θὰ εἶπῃ τις· τί συζητοῦμεν, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Βρ. λέγει ἐν τῷ λόγῳ « πρὸ χρόνων διακοσίων τῶν ἐξ Ἰταλίας κρατησάντων τῆς Κωνσταντινου »⁹, ἐπομένως ὁμιλεῖ 200 ἔτη μετὰ τὸ 1204, ἄρα τὸ 1404; Τοῦτο θὰ ἦτο

¹ Αὐτόθι, σ. 390.

² Αὐτόθι, σ. 451.

³ Βλ. πρόσθεν, σ. 13 ἐξ.

⁴ Acta et Dipl. II, 477, πρόσθεν σ. 13.

⁵ ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 139 - 154.

⁶ ΚΓ' ἐπιστολὴ Ἰωάννη (κωδικογράφῳ, Γ', σσ. 178 - 179, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ. 124 - 125). Μεταγενεστέρα εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ΚΔ' Ἀλεξίου (Ἄποκαύφῳ, Γ', σσ. 179 - 180, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 129 - 130) γραφείσα μετὰ τὴν εἰρήνευσιν. Καὶ ὅμως καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Βρ. λέγει ὅτι μένει « ἐν τοῖς Στουδίου » (σ. 129).

⁷ Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κύρ Γιαννούλη Δὲ Σπίγα, Varia Graeca Sacra, σσ. 293 - 294, Ὁ Ἰωσήφ Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 131 - 132.

⁸ Τὸ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐπισήμου ιδιότητός του ὡς ἱεροκήρυκος τῆς αὐλῆς εἰς τὸν Γ' λόγον εἰς τὴν Σταύρωσιν, Β' 244 (ὁ Loenertz ἐχρόνισεν αὐτὸν 14 Ἀπρ. 1419).

⁹ Β', σ. 35.

συμπωματικῶς μόνον ἀσφαλές, δεδομένου ὅτι στρογγυλεύομεν συνήθως τὰς χρονολογίας καὶ πρὸ χρόνων διακοσίων εἶναι δυνατόν νὰ σημάνη καὶ πρὸ 198 καὶ 203! Τὸ πρόβλημα τοῦ ὀριστικοῦ χρονισμοῦ τῶν κειμένων τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα τῆς αὐτοεπαναλήψεως τοῦ Βρυεννίου, ὁ ὁποῖος συνηθίζει εἰς λόγον του ἢ πραγματείαν ἢ ἐπιστολὴν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ αὐτοῦσια μέρη ἢ φράσεις ἐξ ἄλλου του κειμένου. Ἡ προτεραιότης δύναται ἴσως νὰ ἐξακριβωθῇ φιλολογικῶς. Ἐδῶ π.χ. εἰς τὸν «περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως» λόγον συμπίπτουν ὅσα λέγονται μὲ τὰ ἐν τοῖς κεφ. ΚΒ', ΚΓ', ΚΖ', ΛΕ', Μ', ΜΒ', ΜΓ', ΜΕ' κλπ. ἐκ τῶν «Κεφαλαίων ἐπτάκις ἐπτά» τοῦ Βρ. (τόμος Γ'). Τῶν δὲ ἐπιστολῶν πρὸς Ὀλόβολον καὶ τῆς ΚΔ' Ἀλεξίῳ Ἀποκαύχῳ τὸ περιεχόμενον εἶναι παρεμφερές, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰς διαπιστώσεις περὶ ἡσυχου καὶ ἀδιαταράκτου εἰρήνης.

Θὰ ἐπεθύμουν νὰ τελειώσω τὴν μικρὰν ταύτην ἀλλ' οὐχὶ ἄγονον διαπραγματεύσειν διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἐν ἐπιμέτρῳ τρίτῃ ἐκδιδομένη ἐπιστολὴ (γνωστὴ ἐκ δημοσιεύσεως τοῦ Ἀ. Π. Κεραμέως) πρὸς τὸν Βρυέννιον συγχρονίζεται πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (μονὴν τῶν Στουδίου) ἐκ Κύπρου, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τὴν χρονολογίαν. Δεδομένου ὅτι γίνεται ἐκεῖ λόγος περὶ τοῦ ἁγίου μητροπολίτου Ρωσίας, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος, οἰκεῖος τοῦ Βρυεννίου, ἐχειροτονήθη τὴν 1ην Σεπτ. 1408 (ἢ 1407;), ὁ δὲ ἀποστολεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὸν τρυγητὸν τῶν σταφυλῶν (Σεπτέμβριος!), ὁ Βρ. πρέπει νὰ ἐπανῆλθε περὶ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ «*υγιῶς καὶ ἀκινδύνως*», καθὼς λέγει ὁ ἐπιστολογράφος. Τοῦτο θὰ ἐβεβαιούτο ἂν ἐγνωρίζομεν ὅτι ὁ τότε ἡγούμενος τῶν Στουδίου ἐλέγετο πράγματι Μακάριος καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ἀπεδήμει¹.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

¹ Ἐν ἐπιμέτρῳ ἐκδίδω τὰς τρεῖς συζητουμένας ἐπιστολάς εἰς βελτιωμένον κείμενον. Τῆς τελευταίας ὁ κώδιξ λανθάνει ποῦ εὑρίσκεται νῦν. Τῶν δύο πρώτων διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐχρησιμοποίησα τοὺς κώδ. 440 τῆς Πάτμου, γραφέντα ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μ. Καλοφρενά, γνωρίσαντος προσωπικῶς τὸν Βρ. (περὶ οὗ ἔγραφα ἐν ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σσ. 111 - 117) καὶ τὸν μεταγενεστέρας (ἰζ' αἰ.) ἐξ αὐτοῦ ἀντιγραφέντα 442 ὁμοίως τῆς Πάτμου. Ὁ κώδιξ 440 εἶναι ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὸν Βρ. μορφὴ τοῦ ἐπιστολαρίου του, καὶ ἡ βᾶσις τῆς ὀριστικωτέρας ἐκδόσεως τῶν 16 πρώτων ἐπιστολῶν. Τέλος ἀντέβαλα τὰς δύο ἐπιστολάς πρὸς τὸ χειφον Vallicell. Gr. B 128, σσ. 155 - 161, τοῦ ὁποίου μικροταινίαν φιλικώτατα παρέσχε μοι ὁ ἐν Ρώμῃ μαθητῆς μου κ. Π. Γ. Νικολόπουλος.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. 'Επιστολή Δ' (Γ', σσ. 133-135)

Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρῶν Δημητρίῳ τῷ Κυδῶνῃ. Ἐν Βενετία.

Διάτορόν τι μέγα καί διαπρύσιον τῆς θεομῆς σου καί γνησίας ἀγάπης ἢ σάλπιγι, ἐκ τοσούτου πνεύσασα διαστήματος, καί μέχρις ἡμῶν ἤχησε καί, ἐν τρικυμία με λογισμῶν καθεστῶτα, διανέστησέ τε ἄμα καί ἠῦφρανε, καί 5 εἰς λήθην παντός ἀφικέσθαι δεινοῦ παρεσκεύασε. Τοιοῦτος σὺ φίλος αἰεὶ, καί τοιαῦτά σοι τὰ πρός με συνήθη· χαίρων ὅποτε τι κέκτημαι τῶν καλῶν, καί ἀχθόμενος ἐν τῷ κακῶς με πράττειν· σπουδαῖον ὄντα ἐπαινῶν, καί νερκῶντα ἐπεγεύρων. Ἀμέλει σοι καί χάριτας οἶδα καί τοῖς συνοῦσι ταύτας δμολογῶ, καί γε εὐχομαι τῆς βασιλίδος εἰς βασιλεία ἐπανελθόντα σε ὅσον 10 οὐπω πυθέσθαι. Καί γὰρ ἐμοὶ τὴν σὴν ἀποστασίαν ἐνθυμουμένῳ, τὸ ταλαίπωρον ἡμῶν γένος ταλανίζειν ἔπεισι καί ἀποδύρεσθαι τῆς ζημίας, ἄνδρα τοιοῦτον ἀποβαλόν, ὅς τὰ μέγιστα μὲν ἂν εἰς κόσμον αὐτῷ συνετέλει καί καύχημα, μέγιστον δ' ἂν εἶχε δ' αὐτοῦ τὸ κράτος ἐν δόγμασι, κράτιστά τε αὐτὸς τοὺς ἀντιθέτους κατηγονίζετο. Νῦν δέ, ὃν ἂν χρεῖαν εἶχε γλώττης ἀπο- 15 πληροῦντα, ἢ ὄπλου ὀχυρωτάτου ἢ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, τούτου αὐτῆς ἀποσκιρτῶντος, κἄν μὴ εὐκαταγώνιστος τοῖς πολεμοῦσι καθίσταται, ἀλλὰ γε εἶναι δοκεῖ. Καί εἴθε τὴν ἐκείνου ἔπασχε μόνον ἀποβολήν· νῦν δὲ τοῦτο λίαν ἐλεινότερον, ὅτι πρός τῷ τῆς ἐκεῖθεν ἐκπεσεῖν συμμαχίας, καί ἐχθρὸν αὐτὸν κέκτηται καί πολέμιον. Τίνα τοῦτον; ὃν αὐτὴ φεῦ! ἐγείνατό τε καί ἔθρεψε. 20 Καί τιμῆς μὲν ἔνεκεν τῆς πρός τοὺς γεννήτορας μεγίστης ἐπαγγελιομένης ἀμοιβῆς, οὐκ ἤτινος δὲ τῆς ἐπὶ τῇ παροινία ποιηῆς ἐπισειομένης, οὐκ οἶδα τί παθῶν αὐτὸς καί ἀμποῖν ἀλογῶν, τῇ εἰς φῶς ἐνεγκούσῃ τὸ νοητόν, ῥαγαδαίως συρῶγγυνοσαι καί μαζοὺς ἀτιμάζεις, ὡς ἀκούω, τοὺς θρόεφαντας· 25 τὸ αἴσχος, οὐ μέντοι γε ἐκπομπεύειν. Οὐδὲ γὰρ τὴν πατρικὴν ἐπιτωθάσας γύμνωσιν Χάμ, τὴν ἀξίαν δίκην διέδρα, ἀλλ' οἶσθα πάντως ἃ πέπονθεν.

26 Gen. 9,22.

B = editio princeps, Eug. Bulgaris.

K = Cod. Patm. Gr. 440 anno 1421, Michaelo Kalofrenà Cretensi exaratus.

P = Cod. Patm. Gr. 442 saec. XVII exaratus.

V = Cod. Vallicellanus B 128, pp. 145 - 161.

I. In margine codd. ἀνακλητικὴ 4 διανέστησε ἄμα B 5 φίλιτος P
22 τὸ εἰς φῶς KP

Εἰ γὰρ σοι δι' ἕξωρον ἡλικίαν ἢ μήτηρ ἀμβλυτέραν εἶχε τὴν αἰσθησιν καὶ τὸ καθήκοντος διημάρτανεν, ἐμυκτήρισας ἄν; ἀλλ' οὐκ ἄν ὑπαίτιος ἦς καὶ Θεῶ καὶ ἀνθρώποις τοῦτο γε δρῶν; Παντί που σαφές. Ἡ ἀγροεῖς, ὅσον
 30 μὲν τῷ ἀοράτῳ Πατρὶ τὸ γονεῖς τιμᾶν ἠξίωται λόγου, οἷα δὲ δίκη τοῖς πατρα-
 λοίαις ἐπήρηται; Πολλῶ σὺν μᾶλλον τὴν πνευματικῶς ὠδινήσασαν καὶ
 μαζῶ τῶν θείων λόγων ἐκθρέψασαν καὶ εἰς τόδε σε ἡλικίας προαγαγοῦσαν
 ἔδει τιμᾶν, καὶ σύνοιδάς τι τῶν ὑπεναντίων αὐτῆ. Εἰ γὰρ ἀτεχνῶς αὐτῆ
 τοιόνδε τι συνήδεις, περιστέλλειν ἐχορῆν, ἀλλ' οὐ πάντως ἀπογυμνοῦν. Οἶσθα
 35 γὰρ καὶ τῶν παίδων τοῖς τοῦ Νῶε τὴν γύμνωσιν συγκαλύψασιν οἷα χάρις
 ἀντεμετρήθη παρὰ τοῦ φύσαντος. Ἀλλὰ χάρις τῷ ὑπὲρ ταύτης τὸ ἴδιον αἷμα
 ἐκχέαντι· ὅτι οὐ μόνον αὕτη ἐν οὐδενὶ ἐπιλήψιμος, ἀλλ' ὅτι μόνη δρθῆ καὶ
 ἀληθῆς καὶ ἐξαίρετος.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς εἰς τὴν Μητέρα ἐπανόδου αὐτὸς βουλευσῆ σοφῶς·
 40 καὶ εὐφρανεῖς αὐτὴν τοῖς ὑστέροις, ὡς τοῖς προτέροις ἐλύπησας. Ἡμεῖς δὲ
 περὶ τῆς φθασάσης σιγῆς ἐκεῖνό σοι καθάπαξ ἀπολογούμεθα, ὡς οὐ γνώμη
 διαστροφῆ οὐδ' ἀμελεία περὶ τὰ καλὰ καὶ τῶν τοιοῦτων φίλων λήθη (ἐάλω-
 μεν) ἀλλὰ τὸ καταπιέζον καὶ τρῦχον ἡμᾶς ἄλγος οἶσθα, ὅφ' οὐ καὶ τῶν
 ἔγγιστα φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐπιλελῆσθαι βιάζομαι. Πλήν, καίπερ οὕτω
 45 τὴν κεφαλὴν πάσχων, σοῦ τῆς φίλης κεφαλῆς οὐδαμῶς ἐπιλέλησμαι. Τὸ γὰρ
 γνήσιον τῆς πρὸς ἐμέ σου ἀφάτου στοργῆς διηνεκῆ μοι τὴν σὴν μνήμην
 ἐντίθησι. Καί σου τὴν ὄψιν αἰεὶ φαντάζεσθαι πείθει, καὶ μῆδ' ἀναπνεῖν
 σχεδόν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ διέναι τοῖς φίλοις ἀφίησι. Τὰδ' ἔστι τὸ τῆς σοφίας
 ἕψος, ἢ περὶ λόγους εὐφυΐα, ἢ διαρκῆς περὶ τὰς ἀναλογίας σπουδή, τὸ
 50 τάχος τῆς διανοίας, τὸ πλήθος τῶν μαθημάτων, ἢ περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς
 Ρωμαίων φωνῆς πρὸς τὴν Ἑλληνὰ γλῶττιαν ἀκριβεία, τὸ τῆς σωφροσύνης
 χρῆμα, τὸ ταπεινὸν σχῆμα, τὸ μέτριον φρόνημα, τὸ ρεῦμα τῆς γλώττης καὶ
 τὸ τῆς φωνῆς κάλλος, οὐκ ἐμὲ δὴ μόνον ἀλλὰ καὶ πάντας ἄγον εἰς ἐκπλη-
 ξιν. Τούτων ἔν τις λαβὼν, πόσους ἂν διεξέλθοι λόγους; ἢ πόσους ἂν εἰπὼν,
 55 ἰκανῶς εἰπὼν νομισθεῖη καὶ ἀποχρῶντως τῷ πράγματι;

Οὕτως ἡμεῖς μὲν πρὸς σέ, θαυμάσιε, διακείμεθα· αὐτὸς δὲ θᾶττον ἐπα-
 νέλθοις εἰς τὴν Πατρίδα καὶ τῆς σῆς σοφίας εὗροις καὶ τέλος ἐπάξιον. Ἡ
 χάρις τοῦ Θεοῦ ἄχρις ἡλίων πολλῶν περιόδους εἶη σε περιέπουσα. Τοῦ δὲ
 φιλεῖς διαφερόντως Ἰωσήφ Βρυεννίου, πισσιτάτου σου φίλου, καὶ κατὰ
 60 Θεὸν ἀγαπῶντός σε.

35 Gen. 9,23.

28 - 29 καὶ Θεῶ deest PV 33 καὶ εἰ σὺν. τι τῶν ὑπαίτιων αὐτῆ VB 42 τὸν
 τοιοῦτον τῶν φίλων V 42 - 43 ἐάλωμεν addidit B 45 φίλης deest P 49 εὐφυΐας
 KP ἢ περὶ τοὺς λ. εὐφ. B 57 καὶ τῆς σ. εὗροις τὸ τ. ἐ. B καὶ τῆς σοφ. P καὶ τῆς
 σῆς σ. KV 58 ἡλίου πολλῶν περιόδων B

2. Ἐπιστολὴ Γ' (Γ', σσ. 138 - 141)

**Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρὶ, ἀρετῆς τε ἄκρῳ φίλῳ καὶ πίστεως
κυρῷ Νικολάῳ τῷ Καβάσιλα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.**

Ἄλλ' οὐ μόνος ἐγὼ τῆς σῆς ἀγαπητικῆς ἐπιλήσμων διαθέσεως ἔσομαι· οὐδ' οὕτως ἀπειρόκαλος ὀφθῆσομαι καὶ ἀβέλιερος, ὡς οὐ πάντες ἐρῶσι δια-
5 καὼς μόνος γε αὐτὸς κατολιγορεῖν, κἄν μικρῷ τινι τίθεσθαι. Ἄλλ' ὥσπερ παρῶν σοι μέγα τι καὶ ἄφατον εἰς εὐφροσύνην ὠνάμην, οὕτω καὶ ἀπῶν σοῦ τῆς μνήμης παραπολεύσομαι· καί μοι γράμμα τὸ ἄψυχον τῆς ψυχικῆς γεννή-
σεται διαθέσεως σύμβολον. Ἄει γὰρ τὸ ἦτιον τῷ κρείττονι, καθ' ὅσον ἦτιον ἐστί, κατὰ τοσοῦτον χρῆ παρακολουθεῖν. Καίτοι, εἰ καὶ πολλῶν τινων ἐδέη-
10 σεν ἀναλωμάτων εἰς τὸ τυχεῖν πλούτου τοιοῦδε, οὐκ ἂν ἐφεισάμην, οὕτω δὲ προῖκά μοι προκειμένῳ ὀλιγορήσω τῆς ἐπιτεύξεως; Μᾶλλον δ', ἴν' εἴπω τ' ἀληθές, καὶ ἔτυχον τοῦ καλοῦ τούτου καὶ ὁ χρυσοὺς ἀτιμόματός μοι ἐρῶν, οἶον εἰπεῖν. Οὕτω γάρ σοι τὸ πεφυκὸς πρὸς ἅπαντας ἐπιρῶντα ἔχει δι' ἡθους χρησιμότητα, ὡς μηδένα εἶναι τῶν ἀπάντων, εἰ οἶον τ' ἦν, ὅς οὐκ
15 ἂν διακορῆς ὄφθη μάλα καλῶν. Ἦν γὰρ ἐχρῆν τοὺς ἄλλους τιθέναι σπουδῆν, ὥστε τῶν καλῶν ἐν ἀπολαύσει σου γίνεσθαι, αὐτὸς τὸ ἀνάπαλιν ταύτην ποιῆ, ὡς ἂν εἰς κοινὴν ἀπόλαυσιν ἐκάστοις ταῦτα προκείτο, καὶ δεῖ ἐκ τῶν σῶν φρενῶν ἐπὶ τοὺς ὀμιλοῦντας σύνεσις, ὥσπερ ἀπὸ τῶν χασμω-
μένων ἐπὶ τοὺς ὀρῶντας ὕπνος. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς διὰ στοργῆς δι-
20 πλείστης ἄγω πάντα τὰ σά, καὶ διακαῆ πρὸς τὴν σὴν σοφίαν τρέφω τὰ φίλτρα καὶ ἐκθυμώματα τὰ χρησιμὰ σοι ἐπεύχομαι. Ἐπεισὶ τε χάριν ὁμολογεῖν, χάριν σὴν, τῷ Θεῷ, οὐκ ὅπως ἐφ' ᾧ εὐτυχέστατα ἔσχηκας· τί γὰρ μεῖζον εἰς εὐτύ-
χημα, τοῦ τὸν αὐτὸν καὶ σοφὸν καὶ εὐδαίμονα εἶναι σε; ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τὸ λίαν φιλόκαλον ἢ μᾶλλον φιλόθεον· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον,
25 ἀλλ' ὁ πολλῷ χαριέστερον, ὅτι καὶ τῆς ἀκιδήλου καὶ γνησίας μοίρας τελεῖς ἐν Χριστιανοῖς· τοῦ νενοθευμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους καθάπαξ ἀπήλλαξαι, καὶ τὴν ἐκ πατέρων εὐσέβειαν ἀπαραιοίητον φυλάττων, οὐδαμῶς τοῖς παραχαράξαι ταύτην προσέσχηκας. Ἄλλ' οἷα δὴ τινων λελυμασμένων ἀτε-
χνῶς θρεμμάτων ἔπαυλιν, τὴν συναγωγὴν ἐκείνων ἀπειρηκῶς τῇ ὑγαινουσῇ
30 ποίμνῃ συντετάχθαι δεῖν ἔκρινας. Μακαριστέος ἄρα, ὃ θαυμάσιε σύ, πρῶτον μὲν διὰ τὴν ἐν εὐδαιμονίᾳ ἀκρότητα, εἶπερ εὐδαίμων ἐστὶν ὁ τῷ μὲν σώματι ὑγιής, τὴν δὲ ψυχὴν εὐπορος, τὴν δὲ φύσιν εὐπαιδευτος. Τὸ δεύ-
τερον, διὰ τὴν τοῦ τρόπου χρησιμότητα εἶπερ ἀπλῶς, ἀγαθὸν μὲν ἐστὶν οὐ

II. In margine διεγερτικὴ codd. 3 ἀγαπητικῆς deest B 11 προῖκα
πρ. P 14 - 15 ὅς οὐκ ἂν τῶν δ. ὄφθη μαλα (μάλα om. B) καλῶν VB 21 ἐκθύ-
μως P χάριν μοι P 23 ἀλλὰ deest P 25 τελεῖας μ. B 26 καθάπερ B 31 εὐ-
δαιμονίας B 32 Τὸ <δὲ> δ. B

πάντα ἐφίεται· τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθόν, ὡς δὴ ἀνθρώπου, ψυχῆς ἐστὶν
 35 ἐνέργεια, κατ' ἀρετὴν τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην ἐν βίῳ τελείῳ, ἧς δὴ
 αὐτὸς κατέλαβες τὴν ἀκρώρειαν. Καὶ τρίτον, διὰ τὴν ἐν τῇ πίστει ὀρθό-
 τητα, εἴπερ πίστις ἐστὶν ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλε-
 πομένων. Ὁ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ πολλῶ σφόδρα διαφορώτερον καὶ ὡς
 κορωνίς τις διάχρυσος ἢ καὶ στέφανος τοῖς ἄλλοις σου τῶν πλεονεκτημάτων
 40 ἐπίκειται. Οὐκ ἐστὶν οὖν μέγα ἐπὶ σοὶ κομπάζειν τοῖς καθ' ἡμῶν καὶ μεγά-
 λην αἴρειν ὄφρυν, ἡμᾶς δὲ ἐγκαλύπτεισθαι, μᾶλλον δὲ θρηγεῖν καὶ ὀδυρε-
 σθαι, ὡς οὐκ ὄντος ἡμῖν σοφοῦ καὶ εὐδαίμονος ἄρχοντος· ἀλλ' ὄχρητο πάντη
 τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ἀπόλωλεν.

Ἄγε τοίνυν, ὦ βέλτιστε, χρῶ τῇ γλώττῃ καὶ ἐπιλαβόμενος παρῶσις
 45 ἔλεγγε τοὺς τῷ βλασφημεῖν ἀρέσκειν ἡγουμένους τῇ ἀληθείᾳ· μετὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος τοῖς τῷ Πνεύματι μαχομένοις ἀνίστηθι· ποιήσον τοὺς μύθους ἐκ
 μέσου· συμμάχει Χριστῷ, τῷ δυνατῷ μὲν ἐπαρκεῖν αὐτῷ τῇ αὐτοῦ, ὡς φησὶ
 τὸ λόγιον, δεξιᾷ, παρ' ἡμῶν δὲ βοηθεῖσθαι ἀξιοῦντι τῶν ὑπ' ἐκείνου καὶ
 γενομένων καὶ σεσωσμένων, ὡς ἂν εἰσενεγκεῖν τι δοκοῖμεν καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ
 50 οὗ δικαίως ἂν τῆς ἐκείνου κοινωνίας τύχοιμεν.

Ἄλλ' ἔλαθον ἐμαυτὸν, τὸ τοῦ λόγου, ἵππον τρέχειν διδάσκων, δελφίνα
 νήχεσθαι καὶ ἀετὸν πέτεσθαι, οὕτως ὑπὸ τοῦ λόγου παρασυρεῖς. Ἴνα δὲ
 ἐπανέλθω πρὸς τὴν εὐθεΐαν, τίς τοιοῦτον ὄντα σε, οὐκ ἂν ἀγασθεῖ; Τίς οὐκ
 ἂν ἐρασθεῖ, μεθ' ὅσου τοῦ περιόντος, σοῦ; Ὡς ἔμοιγε καὶ παντὶ νοῦν
 55 ἔχοντι καὶ μὴ ἀλόγια συνεζευγμένῳ δοκεῖ, οὐκ ἐστὶν ὅστις ἰδὼν σε μὴ εὐθὺς
 ἄλῳ ναὶ σου τῶν καλῶν τοῖς ἡμέροις. Ἐρῶμεν οὖν σου καὶ ἡμεῖς διὰ ταῦτα,
 ἐρᾷ δέ σου πρὸ ἡμῶν ὁ Θεός, τῆς φίλης αὐτῷ ψυχῆς, καὶ ὡς οἶόν τε μιμη-
 τικῆς αὐτοῦ κατὰ τὸ φιλάνθρωπον.

Ἐπεὶ τοιγαροῦν, ὡς γε ἔφθην εἰπὼν, τοῦ καλοῦ τούτου χρήματος, τοῦ
 60 κατὰ τὴν σὴν οἰκείωσιν, ἐπιτυχεῖν μοι τελεῖν ἐξεγένετο, καὶ ἡδομαι σφόδρα
 τῷ εὐτυχήματι, καὶ διὰ βίον συμπαραμένειν μοι εὐχομαι. Ταῦτ' ἄρα καὶ τὸ
 παραστατικὸν τοῦ πεφυκότος γράμμα τυπώσας ἀφήμι, πρὸς τὴν ἴσῃν σε
 φρονίδα καὶ αὐτὸν ἐκκαλούμενος, ὡς ἂν τοῦτ' εἴη ἡμῖν τῆς μνήμης τε, διὰ
 βίον παντός, καὶ τοῦ φίλτρον ἐμπύρευμα.

65 Ἐρῶμενος εἴης καὶ εὐεκτῶν ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ εἰς πολλὰς ἐτῶν
 περιόδους παντός ἀνιαρῶ ὑπέρτερος διακείμενος, τοῦ τῶν σῶν λόγων δια-
 πύρως ἐξηρητημένου, Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου.

37 Hebr. 11,1.

38 ὁ KPV ὅτι B 46 ἀνίστημι KPV ἀνίστηθι B 56 ἄλῳ B ἐρῶμεν σου τοίνυν P
 57 ἡμῶν Θ. P 60 ἐπιτυχεῖ B 63 τούτου P 67 Ἰ. Bρ. V

3.

(<Ἄνωμένου πρὸς Βρυέννιον>¹).

Τιμιώτατε ἐν μοναχοῖς, ἐν ἀγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος κῦρ Ἰωσήφ, τοῦ Θεοῦ δέομαι ὑγιαίνειν τὴν ἀγιωσύνην σου καὶ σωματικῶς καὶ ἐπὶ πᾶσι καλῶς ἔχειν τῇ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ 5 χάριτι· οὗ τῷ ἐλέει καὶ ἡμεῖς δι' εὐχῶν σου ἀγίων σωματικῶς ὑγιαίνομεν.

Ἡμεῖς πολλὰ ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἠδρόμεθα διὰ παντός, ἵνα εὐδοῶσῃ ὁ θεὸς τὴν σὴν σοιότητα καὶ ἐπιστρέψῃς εἰς τὸ μοναστήριον ὑγιῶς καὶ ἀκινδύνως καὶ ἔχωμέν σε εἰς βοήθειαν πολλῶν καὶ παραμυθίαν ἡμῶν· διόπερ εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ καὶ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ τῇ πανάγνω αὐτοῦ 10 μητρὶ καὶ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ, ὅτι διεφύλαξάν σε καὶ ἤγαγον εἰς τὸ μοναστήριον, δέομαι δὲ τῆς τούτου φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθότητος, ἵνα καὶ τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν καὶ καθηγούμενον, τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς κῦρ Μακάριον, βοηθήσῃ ψυχικῶς καὶ σωματικῶς καὶ κατενοδώ- 297 σαι αὐτοῦ τὰ διαβήματα καὶ ἀξιῶσαι ἡμᾶς πάλιν ἰδεῖν αὐτὸν διὰ τάχους 15 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καθὼς ὁ Θεὸς θέλει καὶ ἀποδέχεται. ὅμως ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ παρεμυθήσατο τὴν λύπην ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἀποδημία ἐκείνου διὰ τῆς παρουσίας (τῆς σῆς). ἐπεὶ οὖν ἦλθες κατὰ τὰς ἡμετέρας εὐχάς, μηδὲν ὀκνήσῃς ἵνα μᾶς γράψῃς τίποτε ὀλίγα περὶ (τε) τοῦ ἀγίου τοῦ μητροπολίτου Ῥωσίας (καὶ εἰ) ἔχεις λόγον τινα ἐκείνου πρὸς ἡμᾶς· 20 εἶπερ οὐδὲ ἔχεις, τοῦτο εὐκόλον· εἶπε τὸ χροῖζεις πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κῦρ Βησσαρίωνα καὶ αὐτὸς θέλει γράψῃν πρὸς ἡμᾶς· ἐγὼ γὰρ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν οὐ δύναμαι ἐλθεῖν αὐτόθι, εἰ μὴ πονεῖν νὰ παρέλθῃ ὁ καιρὸς τοῦ τρύγου. καὶ θαρῶν ἕως τότε ἢ ὁ καλόγερός μας νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν κατέργων, ἢ νὰ μάθωμεν ἀκριβέστερον περὶ αὐτοῦ καὶ τότε (Θεοῦ θέ- 25 λοντος) μέλλω ἐπιδημήσειν καὶ αὐτός. τέως δὲ παρακαλῶ τὴν σὴν ἀγιότητα, γράφον μοι τίποτε νὰ ἡξεύρω. τὸν δεσπότην καὶ πατέρα μου, τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κῦρ Νεόφυτον, ποιῶ μετάνοιαν. πᾶσαν τὴν ἐν Χριστῷ ἀγίαν ἡμῶν συνοδίαν χαιρετῶ καὶ προσφθέγγομαι· ἢ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ (τὸ) ἔλεος εἴη μεθ' ὁμῶν. ἀμήν.

6 Κεραμεὺς ἐπιθυμοῦμεν - εὐρόμεθα

¹ Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεὺς, *Varia Graeca Sacra*, Ἁγ. Πετρούπολις 1909, σσ. 296 - 297 : ἐπιστολὴ Ἄνωμένου πρὸς Βρυέννιον· ἐκ κώδικος Εὐστ. Βουλισμᾶ.